

Na slovo s Jurajom Špitzerom

OTÁZKY KLÁDOL MILAN ŠÚTOVEC

Slovenské pohľady, 1968

Dobrý deň prajem. Ako sa máte?

(Ak odpoviem : Dobre - bude to vyzerať, že súhlasím s kritikou revizionizmu v Československu, ako bola obsiahnutá vo varšavskom pamflete. Ak poviem: Zle - bude sa myslieť, že sa mi nepáči demokratizácia. Ak poviem *Comme ça* - budem podozrivý z ľahostajného pomeru k federalizácii. Na zlomyseľné otázky neodpoviem.)

Ďakujem za pozdravenie a za záujem. Poznáte Lichtenbergovu absurditu? Ako sa vám vodí (*wie geht's*)? - opýtal sa slepý chromého. Ako vidíte - odpovedal chromý.

Spôsobili by vám radosť porozprávať sa o literatúre?

O svojich intímnych vzťahoch sa človek nerozpráva s kýmkoľvek. Radosť rozhovoru závisí od toho, s kým sa rozprávame. V rozhovore s Eckermannom sa Goethe vyslovil o Hugovej knihe *Zvonár Matky Božej*, že je to najodpornejšia kniha, akú kedy napísali. Hugo by asi nebol mal radosť z rozhovoru s Goethem. Pokiaľ viem, v nijakej súvislosti ste sa o mne nevysslovili ako Goethe o Hugovi. Rozhovor medzi ľuďmi, rezonujúcimi na tie isté myšlienky, obrazy, akordy, patrí k slastným chvíľam života. Ktorýsi Riman povedal, že ani v časoch najväčšej krutovlády mu nemohli zabrániť, aby sa vo svojej samote rozprával len s tými duchmi, s ktorými mu rozhovor prinášal radosť. Ak sa nemohol rozprávať so živými, rozprával sa s mŕtvymi - s Platónom a so Sokratom.

Ponad odborný záujem, ktorý premení umelecké dielo na skladbu a jej zložky, na architektúru a tkanivo, svetlá a tieň, aj profesionál má svoje lásky, ktoré žijú v ňom ako súčasť jeho existencie, ako skúsenosť a zážitok, ako miera vecí. Rozhovor s takýmto dielami, alebo o nich, prináša radosť, schopnú vyplniť aj samotu, ktorú spomínal Riman. Napríklad Sigmund Freud, ktorého pre seba objavujem už druhý raz, bol pre mňa a pre mojich vtedajších priateľov azylom v čase vojny a fašizmu. Umožnil nám lepšie poznať seba samých (pomery nútili k introspektíve), ale priniesol nám aj zázračný objav podvedomého vesmíru ako nesmiernu sféru slobody, kam za nami nemohol vkročiť ani cenzor, ani ordnér. Cez túto ríšu imaginácie sme sa dostali k láske, k surrealizmu ako k slobodnej aktivite. Vtedy sme to nepocítovali ako rozpor s marxizmom, ale práve naopak, ako prirodzený doplnok externej aktivity. Potom sme, žiaľ, prekričali v sebe túto mladistvú lásku v mene rozumového manželstva. Teraz nachádzame vo Freudovi mnoho odpovedí aj na to, prečo sa tak stalo. Kráčajúc po staronovom chodníku Freudovej *Masovej psychológie* a analýze vlastného Ja, stretol som sa s dávny známym Le Bonom a jeho *Psychológiou davu*. Až teraz som zistil, ako zle a jednostranne som ho kedysi študoval, nazdávajúc sa aj o ňom, že je iba historický a prekonaný. Čo povie, napríklad na tieto jeho myšlienky: *Muži konventu boli každý osve osvietení a pokojamilovní občania. Spolčení v dave, nezľakli sa prijímať najdesivejšie návrhy, posielali pod gilotínu najnevinnejších ľudí, v rozpore s najvlastnejšími záujmami, zriecť sa svojej nezraniteľnosti a preriediť svoje rady. Medzi najdivokejšími jakobínmi našli sa pobožní občania, ktorí by v normálnych pomeroch mohli byť mierumilovní notári alebo úradníci, zasluhujúci si úctu. Napoleon neskôr našiel medzi nimi svojich najochotnejších sluhov.*

Le Bon nie je historický. Na pozadí uplynulej histórie a našich súčasných dní pociťuje sa veľmi aktuálne. Neveríte? Znie to príkro, ale pravdivo. Jednotlivcovi, že sa stane súčasťou organizovaného davu, klesne o viac stupňov na rebríku civilizácie.

Izolovane môže byť vzdelaným človekom, v dave je z neho barbar, poslušný pudom. Zobudí sa v ňom živelnosť primitívnych bytostí, ich divokosť, entuziazmus a hrdinstvo.

Umelý rozpor medzi Marxom a Freudom, ktorému sme uverili, zapríčinil, že sme neboli dosť imúnni voči bacilom davovej psychózy, meniacej heterogénne na homogénne, mysliaceho človeka na barbara. Všetko pre masu - všetko pre jednotlivca, tento protiklad je vykonštruovaný. Ak sa povie: Všetko pre masu a pre jednotlivca! - je po protiklade.

Ale ďaleko sme odbočili. Vidíte, rozhovor o literatúre je vlastne rozhovor o sebe, o vlastnej životnej skúsenosti, dobrej a zlej, o nás. Spôsobuje radosť, lebo prináša úľavu. Ale nie s hockým.

Ako poslucháč na fakulte a i potom som získal dobrý dojem, že sa vyznáte v hodnotách literatúry a že máte britký úsudok. Prečo „nerobíte“ literárnu kritiku?

(Mám mu povedať pravdu? Povedať mu, že čím je človek starší, tým menej si je istý, či jeho neľúbosť nevyplyva z otupenej vnímavosti, stareckej neznášanlivosti a moróznosti, zo žiarlivosti. Starci dávajú dobré rady, aby sa potešili, že už nie sú v stave dávať zlé príklady.)

Ako povedať, že je to ťažké, že ak sa pocity a zážitky z diela prepisujú do kritického dialektu, akoby sa denaturovali, akoby strácali lesk ani farebné kamene, keď ich vytiahnete z vody. Mám mu povedať, že povinné články niektorých kritikov, opätovne speňažené v zobrazených spisoch, iba usvedčujú svojich tvorcov zo sterilnosti a z impregnovanosti voči umeniu?

Nepoviem nič. Poznám zblízka spisovateľov, poznám kritikov. Viem koľko majú detí, aké majú choroby, že sporia na auto, na nový byt, že teraz niektorí z nedostatku invencie robia výlety do dejepisu a filozofie, aby nemuseli vyzuť koturny - prečo by som rušivo zasahoval do ich života, nehovoriac o tom, že ma preceňuje, že som hlásal bludy a nemám právo na posmech, iba ak celkom v tajnosti. Môžete si myslieť o inom čokoľvek aj to najhoršie - iba to nevyslovte!)

Vaša otázka je lichotivá, ale prečo chcete pokaziť našu radosť z rozhovoru? Usilujem sa čítať všetko, čo

vychádza z pera súčasníkov už zo zvedavosti, čo sa deje v ich myšlienkach a pocitoch. Prečo nerobím kritiku? Keď kritik stratí neznášanlivosť, keď sa stane tolerantným (nie kompromisným), môže byť z neho dobrý literárny propagátor, ale už nie je kritikom. Stratil som neznášanlivosť. Nemám odvahu povedať niekomu, kto sa namáhal s napísaním knihy veršov alebo románu, že svoju energiu mohol použiť užitočnejšie, napríklad na výstavbu chaty, a trpezlivosť na chytenie rýb. Nechcem sa tváriť, že by som vedel robiť dobrú literárnu kritiku, neviem ju robiť. Nie iba pre nedostatok odvahy, alebo zo strachu pred konfliktmi - taký strach nemám, ale pre pochybnosti, či to má význam, či kritik nie je svojho druhu exhibicionista, ktorému záleží viac na vlastných stylistických bravúrach, ukájakúcich svoj komplex netvorivosti. Všimnite si, koľko musí byť kritikov na jedného Šaldu, na skutočného mysliteľa o literatúre. *Aut Caesar - aut nihil!* Radšej nihil.

Treba veľa vedieť. Kritik nesmie zaháľať, musí byť usilovný. Hľadím na rozčítané knihy, ktoré bohvie kedy dočítam: Wellek, Barthes, Auzias, Wilpert, Lévi-Strauss, Hollého korešpondencia, Baudelaire o súčasníkoch, antimemoáre, Dejiny Dunaja.... kedy? kedy?

Píšete rád, púdi vás písať, alebo radšej zaháľate?

Zaháľať, túlať sa bez cieľa, postávať a stretať sa s ľuďmi bez predbežných dohovorov, prsto nechať sa niesť náhodou - to považujem za jednu z veľkých životných radostí. Nemať plán, program, rozvrh, termín a kontrolu - to je sloboda, hoci nie celá.

Písať ma púdi a rovnakou silou odpudzuje, lebo neviem písať tak, ako by som chcel, a veľmi by som chcel. Napokon sa vždy radšej poddám odpudivej sile a nájdem si nejakú výhovorku, prečo som nevydržal sedieť nad papierom nepriateľsky bielym ako púšť Gobi, ktorú treba zavodniť. Nedávno mi básnik Viliam Turčány povedal užitočné talianske príslovie, za ktoré som mu zaviazaný vďakou: Ak ťa pochyťí chuť do roboty, sadni si. Uvidíš, ako rýchlo ťa prejde.

Rád by som písal, keby sa mi darilo. Ale mne sa už nič nedarí. Závídím autorom, ktorí píšu veľa. Aj keď je to nie dobré, ľudia si na nich zvyknú a považujú ich za spisovateľov. Rád by som odhalil tajomstvo štýlu. Nie dodatočne, už v napísanej knihe, ako to robia vynikajúci analytici, napríklad Viktor Kochol, ale funkčne, predvídavo, použiteľne, pre napísanie novej knihy. Nepáčia sa mi rozvetvené súvetia, nazdávam sa, že

usvedčujú autora z neistoty. Páči sa mi veta Júlia Caesara: Podmet, prísudok, predmet, prívlastok, príslovkové určenie. Caesarova veta je už výsledok-proces triedenia, kryštalizácie, odhadzovania všetkého zbytočného sa uskutočnil vopred v hlave a na papier sa dostal už len výsledok. Bolo by pravda smiešne vyvolať spor, či spisovateľova veta má byť caesariánska alebo rozvetvená, biblická. Zaujatosť pre jeden typ nemôže ponižovať iný typ. Na bankrote vlastnej skúsenosti sme sa naučili, že vylučovacia metóda v umení je absurdum. Veľmi sa mi, napríklad, páči takéto verš:

Svet
v oceli sa zrkadliaci. Slepé jadrá
očí, spev strmhlav do hrobu a nohy
na mesiaci.
Odchádzate. Po dvadsiaty raz
k živým
po vašich stopách vracajú sa vtáci.
A spevajú v trvaní svojom.

(J. Stacho: *Post, K výročiu povstania*)

Ale rovnako sa mi páčia verše, kde do popredia nevystupuje konkrétnosť obsahu jednotlivých obnažených slov, kde niet krátkeho spojenia významov, ale opis, rozprávanie, príbeh.

Lucretius vycítil zmenu sveta vo svojom čase, tušil, že veľká republika prechádza vrcholom, / odkiaľ už každá cesta vedie len nadol; Platón vo svojom čase sa díval, ako Atény / tancujú dole kopcom...

(R. Jeffers: *Recept na bolestné umieranie*)

Feuchtwanger napísal prechod Jozefa Ben Matatiaša na rímsku stranu impozantne, v niekoľkých riadkoch. Jozef presvedčí svojich spolubojovníkov, aby nepáchali samovraždu, aby sa radšej pozabíjali, aby losovali o poradi, v akom druh druhu zabije.

Prosili druh druhu o odpustenie a zomierali s vyznaním na perách. Keď zostal Jozef s posledným, vyšiel jednoducho von z jaskyne k Rimanom. Druhý tam zostal chvíľu ochabnutý stáť a potom vyliezol za ním.

A predsa je pre mňa oveľa dramatickejší opis tej istej udalosti Jozefom, synom Matatiašovým, hoci je podrobnejší, rozvláčnejší - ako každá autentická výpoveď, ťažko rozoznávajúca umelecky príťažlivé detaily od nepríťažlivých - lebo v spomienke na bezprostredný zážitok je všetko vzrušujúce.

Pri používaní slov a ich spojenia je zvrchovane dôležitá tónina, ladenie, bizarný uhol videnia, z akého sa vie dívať: napríklad Alfonz Bednár, prsto veľa vecí, ktoré napokon zjednotí text, oslobodený od všet-

kého zbytočného. Feuchtwangerov text pôsobí skratkou, proces Jozefovej premeny z vojvodu na vzdávajúceho sa slabocha je ďaleko vzadu za stručným opisom, zatiaľ čo u Jozefa Flavia, historika svojho vlastného činu, je (rozpísaný) naširoko, lebo sa usiluje o vernú rekonštrukciu, ktorá má byť ospravedlnením. Dojímam ako svedč, ktorá síce nechce nič zatajiť ale krúži nad pravým pomenovaním viny.

Zase som sa zaplietol, ale chcel som povedať známu vec, že písať je ťažko, že je pohodlnejšie a zaujímavejšie ponárať sa do textu iných autorov, než sa trápiť s vlastným, nepodareným.

Známy slovenský prozaik je ako publicista skvelý štylista. Ale túto vetu môžete aj obrátiť a s jeho prózou je zle. Iný nafaňuje lyrizujúce epizódy ako harmoniku, môže písať do nekonečna a môže prestať, kedy chce, lebo nemá ani len potuchy, čo je kompozícia. Nevie, prečo ho stále vychvaľujú.

Úprimne hovorím, že ani o sebe nemám lepšiu mienuku. To odzbrojuje a vháňa do nepríjemnej skromnosti, ale aj do príjemného zaháľania, ktoré môžete nazvať aj oblomovčinou.

Medzi nami, ako ste sa dostali do Akadémie? Najprv ste boli, potom ste tuším neboli a teraz ste tam zase, pomaly je tomu rok. Je nejaká súvislosť medzi vašou terajšou prítomnosťou v Akadémii a IV. zjazdom Zväzu čs. spisovateľov roku 1967?

Neviem, či sú tieto údaje dôležité. Do Akadémie som sa dostal roku 1951 na jeseň. Potom som v rôznych intervaloch zastával funkcie vo Zväze spisovateľov, z ktorých som sa vždy s väčšou alebo menšou jazvičkou vrátil do Ústavu literatúry SAV, ktorého pracovníkom som neprestal byť. V roku 1956 som sa stal šéfredaktorom *Kultúrneho života*. Zväz spisovateľov a redakcia KŽ sa už vtedy usilovali o nápravu vecí, hoci všetky fakty z pozadia kultovského obdobia, v ktorom sme boli hercami i súčasťou réžie, neboli známe. Jasné bolo, že ten spôsob vládnutia, do akého degenerovala činnosť vedúcej špičky nášho politického života, nie je možný. Zahriaknutie tohto pokusu o nápravu a tresty roku 1958 - to sú známe veci. Recidíva kultu po veľmi krátkom úsilí o nápravu mala najmä na Slovensku drastické formy. Jeden zo spisovateľov výstižne charakterizoval naše slovenské pomery: My sme nemali kult osobnosti, iba kult funkcionárov, lebo sme nemali nijaké osobnosti. Aké osobnosti, taký kult. Je to čierny humor, ale vystihuje úroveň vtedajšej re-

prezentácie. Roku 1962 v období III. zjazdu spisovateľov som bol slovenským tajomníkom Zväzu československých spisovateľov v Prahe. Od roku 1965 som bol opäť šéfredaktorom *Kultúrneho života* až do 1. januára 1968. V tom istom čase som roku 1967 vykonával funkciu tajomníka Zväzu československých spisovateľov v Prahe s úlohou pomáhať pri príprave IV. zjazdu spisovateľov. Dal som sa presvedčiť svojimi vtedajšími priateľmi a súdruhmi, že tieto funkcie sú dôležité.

Nazdávam sa však, že tieto osobné údaje nemajú nijaký význam. Všeobecnú platnosť má azda zistenie, že Zväz slovenských spisovateľov napriek rôznosti názorov svojich vedúcich predstaviteľov a napriek protirečivým vzťahom vykonal v tomto období mnoho užitočného pre premenu vecí. Nejde o zdôrazňovanie zásluh (to možno pokojne prenechať tým, ktorí na základe dodatočne zistených zásluh z minulosti chcú si nadobúdať nové zásluhy), ale iba o konštatovanie historickej pravdy. Kvôli konečnej konfrontácii možno položiť vedľa seba prejavy a uznesenia vtedajších a súčasných politikov a stránky *Kultúrneho života*, prejavy, úvahy a články spisovateľov a kultúrnych pracovníkov. Teraz, keď sa ne jeden Honzík vydáva a Anička žení, v hanbe by sme nezostali. Svoje skúsenosti s Honzikom alebo s Aničkou nechcem rozvádzať. Ešte nedávno mi Honzík hovoril, vyčítajúc mi orientáciu *Kultúrneho života*: Človek sa ráno zobudí a nevie, čo je v novinách. To nie je možné! - teraz, keď počúvam tohto Honzika rozprávať o slobode tlače, až sa mi iskri v očiach. Občas sa mi v očiach zaligocce aj slza ľútosti nad dobrými článkami a úvahami, ktoré sa nemohli uverejniť pre dobrého Honzika. Možno nemám právo posmievať sa chalupkovsky našim Honzikom a Aničkám, lebo aj ja som roku 1951 zmýšľal inak. Ale hovorím o roku 1967 a iba rozmýšľam o tom, že premeny v mojom myslení trvali dlho a môjmu Honzikovi veľmi krátko: Od Silvestra do Troch kráľov. Ale niekedy zvykne tak prudko spíchnuť - hovorí môj milovaný Lichtenberg, že odrazu sú všetky svine čisté a všetci ľudia sa zablatia po uši.

Ako sa s odstupom dívate na svoju účasť v príprave Zjazdu? Tatarka vás obvinil, že režirujete, Matuška hovoril o réžii - každý v inom zmysle. Ako sa vám režirovalo?

(Keď som súhlasil s rozhovorom, musím zhltnúť aj nepríjemné otázky.) Ešte šťastie, že ste použili slová: Každý v inom zmysle.

Neviem kto prvý použil v súvislosti so IV. zjazdom spisovateľov slovo réžia. Faktom je, že sa ujal. Pri každom kolektívnom podujatí existuje réžia, organizácia. Ale v súvislosti so zjazdom sa hovorilo v zlom zmysle tohto slova, o niekoľkých plánoch réžie. Ako v divadle. Pod hlavným plánom hry je vždy niekoľko iných plánov. Keď napríklad žena na divadelnej scéne hovorí exaltovane: Nie! - znamená to: Áno.

Som ochotný priznať všetky svoje nedomyšlenosti, chyby a omyly, ale príprava zjazdu nemala takýto druhý plán, ktorý by bol znamenal pre vtedajšie vládnuce byrokratické centrum: Áno! Zjazd bol pripravený v znamení: Nie, takto už nie!

Spisovateľ Tatarka sa už dlhší čas o mne vyslovuje negatívne v súvislosti s prípravou zjazdu. V jednom svojom prejave povedal, že som prijal úlohu pripraviť rezolúciu zjazdu od základnej organizácie strany Zväzu spisovateľov. To bude nedorozumenie, lebo základná organizácia ani nemala právo uložiť mi takúto úlohu, ani to nikdy neurobila. Úlohu pripraviť rezolúciu zjazdu, nazývanú spočiatku Stanovisko, som neprijal (od kohosi), ale sám som navrhol, aby sa na zjazde nečítal tradičný referát, ale aby zjazd predstúpil pred verejnosť so svojim stanoviskom k súčasným otázkam. Toto Stanovisko, neskôr Rezolúciu, repektíve jej ideovú časť sme pripravovali v rozsiahlom kolektíve menovanom Ústredným výborom Zväzu spisovateľov. Vlastný návrh textu sme koncipovali spolu s Milanom Kunderom. Myšlienky jeho diskusného vystúpenia sú rozvedením zjazdovej rezolúcie, uverejnenej v Protokole zjazdu. Je pravda, že Tatarka bol od začiatku proti takémuto spôsobu „réžie“.

Nie je mi ľahko čítať a počúvať spisovateľa Tataru v tejto súvislosti, keď mi pripomína môj postoj z roku 1951. Keď som čítal *Smenu*, ktorá citovala moje výroky z tých čias, závidel som a závidím tým, čo sú ušetrení takejto konfrontácie, lebo sa vtedy neangažovali alebo sa angažovali tak, že nezostalo nič na písme a môžu čistiť vojsť do novej etapy dejín. Pokiaľ však ide o rok 1951, musím mlčať a prijímať všetky výčitky, lebo som napísal a predniesol z poverenia predsedníctva Zväzu spisovateľov na plenárnej schôdzi referát, v ktorom som (v duchu IX. zjazdu KSS a dobovým slovníkom ideologických kampaní) nespravodlivo hodnotil úlohu DAVu a jeho predstaviteľov, v ktorom som zopakoval obvinenia voči spisovateľom, ako odzneli na aktíve, čo predchádzal spisovateľskej plenárke. Stretávam teraz ľudí, ktorí mi vravia: Ale ti dali! Pri nejednom takomto stretnutí si myslím: Tebe nedali, ho-

ci mohli, keby citovali z päťdesiatych rokov aj podľa iného kľúča a výberu.

Svoje vtedajšie názory som vyslovil z presvedčenia, nie zo strachu, ani nie pod nátlakom, ako teraz často počujem vo viacerých prejavoch verejných činiteľov, hodnotiacich svoju minulosť. Po kritikách a sebakritikách, ktorých som bol svedkom, otvoril som stránky časopisu DAV a priznávam sa, že všetko to, čo davistom vyčítala kritika a čo bolo v ich sebakritikách, som tam videl a našiel. Pravdaže, pod vplyvom davovej psychózy, pravdaže, z nedostatku vlastného kritického myslenia a pod vplyvom rituálov, ktoré zachvátili celú spoločnosť rituálov, vyznačujúcich sa glorifikáciou neomylnosti vtedajších kritikov a pokorou sebakritizujúcich sa. Aj nespravodlivá kritika spisovateľov Matušku, Mináča, Tatarku, Chorvátha a Bakoša sa niesla v duchu vtedajších rituálov a davovej psychózy, považovaných za očistný proces. Nikdy som nezakrýval svoj podiel zodpovednosti za túto nesprávnu kritiku, ktorá postihla spisovateľov, hoci sa v časovom odstupe môj podiel preceňoval a zveličil do nadprirodzených rozmerov. To býva a fažko proti tomu niečo robiť. To býva preto, lebo naše myslenie má sklon k zjednodušovaniu. Chce nájsť jednu príčinu, jedného zodpovedného, jedného hrdinu, jedného vinníka, hoci vieme, že každú udalosť alebo historický proces determinuje zhluk okolností a najmä atmosféra a psychóza spoločnosti, ktorá sa neskôr rozplynie, stane sa nepostihnuteľnou, ale zostanú slová a činy ňou podmienené. Preto sa mnohé fakty, správanie sa ľudí a ich výroky zdajú z časového odstupe nepochopiteľné, absurdné, často v rozpore s osobnosťou. Nejde mi o ospravedľovanie, to sa nedá, iba sa usilujem priblížiť časy, v ktorých si ľudia poubližovali. Prichádzajú mi na um slová zo Šalamúnovho Kazateľa: Múdry má oči v hlave svojej, blázon v tmách chodí. A predsa som poznal, že sa rovnaké príhody všetkým príhodia.

Musím mlčať, ak mi môj postoj z roku 1951 pripomína spisovateľ Tatarka.

Nemôžem mlčať, ak spisovateľ Vojtech Mihálik vystupuje ako panna, zhrozená nad tým, že ani nezbadala, ako ju zneuctili. Aj on hovorí o réžii a druhom pláne, hoci bol vtedy prvým tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov a členom vrcholného orgánu, zodpovedného za zjazd. Ale pohrajme sa s predstavou, že sa za Mihálikovým chrbtom odohrali tajné prípravy, o ktorých sa nemal dozvedieť, že nebol zámerne zasvätený do prefikanej réžie. Čo mu potom bránilo vstať a povedať: Vidím, že sa tu bez môjho ve-

domia pripravilo čosi veľkolepé. Vinou zámernej réžie som o tom vopred nič nevedel, preto nemám nijaký prejav. Počúvajúc Kunderu, Klímu, Kosíka, Liehma a Vaculíka, hlásim sa obidvoma rukami k povedanému. K takejto vete alebo súvetiu má básnik Vojtech Mihálik dostatok improvizračných schopností a času mal na to tri dni. Ale myslíte si naozaj, že sa takí herci ako Kundera, Kosík, Liehm, Vaculík a Klíma a Havel dajú vopred režírovať? Opýtajte sa v divadle a povedia vám, že po neúspechu sa iba slabí herci vyhovávajú na zlú réžiu.

Počul som, že Alexandra Matušku mrzí prejav, povedaný na zjazde. Možno rozmyšľam celkom zle, ale aj po opätovnom prečítaní považujem tento prejav za jeden z najlepších. Že sa k nemu pritreľ Hendrych a pokúšal sa zneužiť tento a iné prejavy proti duchu zjazdu? To usvedčuje iba Hendrycha a jeho suitu na zjazde, ale nie Alexandra Matušku.

Čo si myslíte o oportuniste? Je to vlastnosť indivídua, alebo môže postihnúť aj určité etnikum ako celok? Niektorí cudzinci tvrdia o Slovákoch, že je to národ oportunistický.

Neopovažujem sa robiť exkurzie do filozofie dejín. Isté však je, že sa národy v rôznych situáciách správajú rôzne, hoci s týmto správaním všetci príslušníci nesúhlasia a nemajú na ňom podiel. Myslím na začiatok druhej svetovej vojny a na čas, ktorý jej predchádzal, na ľahostajnosť, nad ktorou zaplakal František Halas v *Torsu naděje*, na rozchytanie slovenských pohraničných území, na 18 dní, v ktorých padlo Francúzsko, na 30, v ktorých padlo Poľsko a na 60 dní, na konci ktorých malé Slovensko ustúpilo do hôr, aby sa bilo ďalej.

Považujem za malý zázrak, že sa slovenský národ udržal cez celé stáročia v horúcom podunajskom kotli v podmienkach, keď jeho krajiny bola križovatkou všetkých vojnových fažení, keď nemal ani šľachtu, šermujúcu na úrovni troch mušketierov, ani buržoáziu s desatinou fuggеровského bohatstva. Oportunističtá zmieri s palicou, ktorá ho bije, a vlk sa premení na psa, ako to zbásnil v spevoch o vlkoch a psoch Petöfi. Nevie, kto povedal, že slovenský národ je oportunistický, je to veľmi nespravodlivé, lebo skromné dejiny tohto kúska zeme nie sú dejinami premeny vlkov na psov. Už Štúr naozaj jasnozrivo videl, že do európskej kultúry treba zarátať obeť národov strednej a východnej Európy, ktorými bránili možnosť Západnej časti tohto svetadielu stavať katedrály. Krajiny týchto národov sa nemôžu pyšiť hanzovými mestami, krásou

gotiky a vysokých umení, lebo boli bojiskami proti nájazdom divokých národov a kmeňov.

Nechcem glorifikovať, a už vôbec nie dejinami ospravedlňovať evidentné prejavy ľahostajnosti, barbarstva a ľahkomyselnosti. Nie je vám smutno, keď chodíte po našich zúbožených mestách, po zlých cestách, po nevskusných salašoch, po špinavých železničných staniaciach, po zaplúvaných hostincoch, ktoré nikdy nevideli biely obrus? Nemohla by táto krajina vyzeráť ako zázrak?

Tá križovatka dejín mi nedá pokoj. Nie som prívržencom mystiky, ale zdá sa, akoby číslo 8 malo pre dejiny Slovákov svoj vzdialene hlboký význam. Roky 1848, 1818, 1938, 1948, 1968. Roky, v ktorých sa rozhodovalo osudovým spôsobom o budúcnosti slovenského národa. Ktovie, aké výsledky by priniesla konfrontácia týchto rokov z hľadiska vašej otázky. Určite by bola veľmi poučná pri skúmaní postoja národnej reprezentácie, pri skúmaní spojencov a nádejí a perspektív, ale najmä pre skúmanie národného postoja. Možno by sa napríklad ukázalo, že v malom národe je aj veľký človek malý, ale aj naopak, že v malom národe je aj malý človek veľký.

Niekedy to vyzerá tak, že malé národy vznikli iba preto, aby ich veľké národy mohli oslobodiť. Predstavte si, ako by to vyzeralo, keby napríklad slovenský národ chcel pomôcť chrániť Sovietskemu zväzu jeho hranice proti Čiňanom. Znie to ako absurdita, ale obrátene je to samozrejmosť, nad ktorou sa neuvažuje, za ktorú sa iba ďakuje. Malému národu je ťažko nebyť oportunistom, keď musí stále ďakovať veľkým národom za ich sústavné pokusy o oslobodzovanie. Švajčiari mali rozum. Namiesto toho, aby si i naďalej dali z hlavy hrdinsky odstreľovať jablka - Wiliam Tell - dali sa na nhrdinské bankovníctvo. Teraz sa Švajčiariom všetci klaňajú. Ako dobre bude malým národom, keď ich veľké prestanú oslobodzovať.

Jeden Slovak z horného Považia napísal celú knihu o oportunizme. *Démon súhlasu sa volá tá kniha, určite ju dobre poznáte, i jej geroja Mataja. Máte nejaký vyhranený názor na túto postavu?*

Predpokladám, že vaša otázka je čisto náhodná, práve tak, ako je podobnosť hlavnej postavy *Démona súhlasu* s istými prototypmi čisto náhodná. Či mám vyhranený názor na hlavnú postavu knihy? Mám.

Vraví sa, že na Slovensku pije každý s každým a že preto nemožno robiť nielen dobrú kritiku,

ale ani dobrú politiku. Na čom má teda podľa vás stavať slovenský politik?

A môžeme hneď pokračovať:

Vy máte so slovenskými politikmi (i „politikmi“) svoje skúsenosti. Možno ich zhrnúť do pregnantnej formulácie?

Bojím sa, že zatiaľ čo dejiny slovenského národa by vyzneli veľmi kladne v prospech národa, dejiny slovenskej politiky by nevyzneli veľmi priaznivo pre slovenských politikov. Politici veľkých subjektívnych možností, ľudia veľkého formátu a úrovne skončili v slovenských dejinách tragicky. Napríklad reprezentácia z roku 1948. Niečo podobné sme zažili, žiaľ, aj v našom čase po roku 1948. Reprezentácia, ktorá vyšla z Povstania, bola dôstojnou reprezentáciou a skončila tak isto tragicky. Všimnite si, že dejiny nie sú iba dejinami spoločenských zápasov, ale že sa v nich, najmä v našich súčasných, urputne prejavuje zápas medzi vzdelanosťou a zaostalosťou, medzi osvietenými a tmármi, medzi elitou a priemernosťou. Nádeje osvietených nie sú ružové ani v tomto storočí.

Prevažuje, žiaľ, sorta politikov, ktorí sú vďačným materiálom pre knihy typu *Takí sme boli*, alebo *Zaprášené histórie* a *Dejiny veselé a neveselé*. Reprezentácia, ktorá vystúpila na národné fórum v rokoch päťdesiatych bola v nejednom ohľade karikatúrou. Chcete anekdotické dôkazy? Ale ešte aj teraz musí človek často myslieť na výroky Marca Catona staršieho povedané o Ríme: Je to pregnantné! Zdá sa, že neprikladáte zastávaniu úradov veľkú cenu, alebo len málo mužov má takú cenu, aby mohli zastávať úrad. Nemyslím si, že alkohol je na príčine zlej politiky. Možno to platí o kritike, lebo: Ako chcete napísať ostrú kritiku o autorovi, s ktorým strávite neopakovateľnú noc, ktorého v objatí odprevadíte domov, aby vám ukázal svoju spiacu rodinu, ženu a deti, netušiace, že v ich byte sa pohybuje netvor, ktorý na druhý deň chce napadnúť ich ochrancu?

Ale v politike?

Ak vezmete z politiky alkohol, ne jeden politik stratí ostrovtip.

Na čom má stavať slovenský politik? Určite nie na komplexe, že zastupuje malý národ. Ani na tradičnom: Ale im teraz ukážem!

Slovenský spisovateľ rád vyhlasuje, že umenie (spisovateľstvo), literatúra je viac než politika, že má akosi hlbší zmysel pre dejstvomanie národa. Môžbyť pravda. Ale keď ho prikvačí

moc, buď čuší, alebo kolaboruje. Nevedeli by ste po pamäti rekonštruovať, čo sa v takých chvíľach deje s jeho svedomím?

Netrúfam si ísť smerom vašich myšlienok, obsiahnutých v otázke, lebo nie každý spisovateľ vyhlasuje, že spisovateľstvo je viac ako politika, že spisovateľstvo má hlbší zmysel pre národ ako politika, lebo každý spisovateľ nečuší, ani každý nekolaboruje. V dejinách národov strednej a východnej Európy literatúra vždy bola veľmi blízko pri politike, ale napriek tomu nie sú totožné a súmeriteľné, lebo rozdiely medzi nimi sú väčšie než zhody. Ide o celkom rozdielne sféry ľudskej činnosti, vyžadujúce celkom iný osobitný talent, iné kritériá. Dobrý spisovateľ býva obyčajne zlý politik a dobrý politik nemusí byť dobrý spisovateľ. Ani to sa mi nevidí, ak sa na jednu rovinu dáva mlčanie a kolaborantstvo, keď na ľudí doľahne ubíjajúca moc. Mlčanie vo Vercorsovom Mlčaní mora je impozantné.

Kolaborantstvo - to je iná otázka. Ešte som nestrelol uvedomelého kolaboranta. Pokiaľ som mal možnosť rozprávať sa s ľuďmi, o ktorých si myslím, že kolaborovali, všetci hovorili, že chceli vlastne pomáhať svojim, ako sa dalo, že svojich spojencov nemali v láske, že nemohli nič iné robiť, ak chceli byť v zlých podmienkach osožní, že by na ich mieste boli bývali iní horší, než sú oni. Kolaborantstvo - viem, že tento termín sa neviaže iba na obdobie vojny a fašizmu - je problém, ktorý by stál aj za hlbokú psychologickú analýzu. Nemyslím na najprimitívnejšiu formu kolaborantstva, ale napríklad na takú, akú opísal Feuchtwanger vo svojom Josefovi Flaviovi alebo v Židovi Süssovi.

Mohli by sme sa utešiť formuláciou, že svedomie potrebuje každý kolaborant a konformista, aby ospravedlnil svoje počínanie, ale bolo by to zjednodušenie, lebo nie je vždy také jednoduché určiť, či nie sme konformisti, či náhodou už nekolaborujeme. To sa ukáže niekedy až odstupom času. Niečo celkom iné je vedomá služba proti svojim a proti prevereným princípom ľudského správania sa. Flavius a Coriolanus alebo Mazepa - to je rozdiel.

Čím je pre vás pamätný rok 1951? Písali ste vtedy rád, alebo by ste boli radšej zaháľali?

Iste má každý človek vo svojom živote rok, mesiac alebo deň, ktorý by rád vytrel zo svojho života, keby sa to dalo. Sú to šťastlivci, ktorých pamäť vie vyhodiť zo svojho skladu nepríjemné a usvedčujúce udalosti. Závidím im, ale nechcem sa im podobať. Aj zlý zážitok môže poslúžiť dobrému, ak si ho človek dobre zachová v pamäti ako memento.

Sú ľudia, ktorí vedia zhorieť v ohni ako zázračný vták Fénix a vyletieť v nových jagavých farbách. Takíto ľudia sa veľmi hnevajú na svedkov svojej metamorfózy. Keď sú preteky napríklad v pokrokovosti, kto by chcel, aby mu pripomínali roky, mesiace a dni, na ktoré nechce myslieť, lebo by ho prinútili stíšiť hlas, alebo odpratať sa.

Škoda, že som roku 1951 iba nezaháľal.

Je - podľa vás - postavenie spisovateľov v intelektuálnej vrstve na Slovensku dominantné, alebo zanedbateľné?

(Ako ktorého.)

Demagógia o zanedbateľnosti intelektuálnej vrstvy v národe viedla k všestrannému hmotnému a mravnému zbedačeniu, myšlienka revolúcie, pokroku a vyššej humanity prestala byť vecou elity a stala sa fasádou bez zázemia. Stratila príťažlivosť, stala sa odstrašujúcim príkladom. Bez aktivity spisovateľa v intelektuálnej vrstve národa by jej rehabilitácia nebola možná, preto je postavenie spisovateľa nezanedbateľné.

Koľko asi domov by sa dalo kúpiť z honorárov za „verše pro kočku“, ako nazvali v Čechách všetky tie stalinistické výrony?

Počul som, že stavebný materiál veľmi zdražel - vraj asi o dvojnásobok. Ale prečo reklamovať iba honoráre za verše?

Viete, čo je to socialistický realizmus?

Socialistický realizmus je zobrazovanie života a ľudí v ich revolučnom vývine, napríklad moji cenzori *Kultúrneho života* a ich patróni od Silvestra do Troch kráľov. Mená? Socialistický realizmus nie je fotografovaním skutočnosti a jej naturalistickým predpisom, ale pretváraním, pretvárkou.

Posledná otázka bude krátka. Na čo sa tešíte, súc skeptikom?

Na to, že aj vám raz budú dávať nepríjemné otázky, že aj vám sa dostane trpkého poznania, ako je ťažké - povedané s Plutarchom - pre človeka, ktorý prežil svoj život v jednej dobe, obhajovať sa pred inou dobrou. •

Žijeme v tieni minulosti

ROZHOVOR PETRA ŠPORERA S JURAJOM ŠPITZEROM

SME na nedeľu, 21. júla 1994

Pri čítaní knihy Juraja Špitzeru Nechcel som byť žid, ktorú nedávno vydal Kalligram, zišlo mi na um Puškinovo hodnotenie talianskeho spisovateľa a mysliteľa Silvia Pellica O povinnostiach človeka. Autora desať rokov väznili v rôznych žalároch. Po prepustení publikoval svoje zápisky. Prekvapenie bolo všeobecné, písal o Pellicovi Puškin. Čitateľ čakal sťažnosti presiaknuté trpkosťou, a dočkal sa láskyplných úvah, plných pokoja, vládnosti. Kniha nám odhalila tajomstvo krásnej duše, tajomstvo človeka-kresťana, napísal básnik v recenzii.

Pán Špitzer, v čiastočne autobiografickej a čiastočne filozofickými úvahami zovšeobecňujúcej knihe píšete o židovskom tábore v Novákoch. Ale aj o uniknutí transportom do Poľska, o tom, ako ľudia z tábora narukovali do SNP. V kontexte doby však neponúkate iba problém spoločnosti a antisemitizmu...

Odpoviem zjednodušene. Uvoľnením antisemitizmu si spoločnosť rieši neraz pocity úzkosti a z nej vyplývajúcej agresivity, ktorou nemusí vždy byť antisemitizmus. V takých chvíľach nebýva pre ňu dôležité, o aké „nepriateľské“ etnikum alebo národ ide. „Vyčistenie Slovenska od židov“ ozýva sa dnes v etnických čistkách a úspešne pokračuje v iných krajinách. Akiste aj ako ozvena spôsobu vlády väčších totalít. V takomto zmysle by sa kniha nemusela vnímať len ako správa o tzv. židovskom údele. Holokaust sa môže volať aj inak.

Považujete antisemitizmus za nevyliciteľný?

Je to ako s hriebami v lese. Keď nenaprší, nevyrastú. Po výdatnom daždi a vhodnej teplote sa o ne potknete na každom kroku. Príroda ponúkla podmienky, hriby rastú. Ak sa spoločnosť bude chcieť zbaviť „zbytočných“ ľudí, možno „prebudiť“ hrôzostrašné rozprávky o nich, ako sa to robí napríklad s pamfletmi Protokolov sionských mudrcov. Mechanizmus démonizácie môžeme pochopiť aj širšie: ak politickému šialencovi príde na um riešiť napríklad problém hladu pri neustále sa zvyšujúcom počte ľudí na zemi, ktorých označí za „zbytočných“, môže siahnuť už po vyskúšaných modeloch vyhladzovania, likvidovať hladujúcich.

Evokuje židovská skúsenosť podobný záver?

A nežidovská nie? Veď každý nežid, ktorý nemohol alebo nechcel byť fašistom, mohol sa ocitnúť v pozícii žida. Hitler bol dôsledný. Priemyselný spôsob likvidácie nevymysleli Nemci iba kvôli židom. Predchádzala mu eutanázia v utajených ústavoch. Roztrúsení židia bez ochranného zázemia poslúžili ako generálna skúška racionálneho plánu úpravy počtu obyvateľstva na obsadených územiach. V prospech tisícročnej ríše, s prevahou germánskej rasy. Po židoch a Cigánoch by bola pokračovala úprava počtov Poliakov, Rusov, Čechov a ďalších.

Pomôžem si titulom knihy. Kedy ste sa stali židom?

Patril som k tzv. asimilovaným židom. Vyrastal som v prostredí (Krupina, Zvolen, Banská Bystrica), ktoré mi

v mladosti nedávalo nadmieru pocití, či som alebo nie som žid. Prvým impulzom, ktorý ma prinútil uvažovať kto som, bol nástup Hitlera k moci. Druhým povojnová skúsenosť a potom najmä udalosti 68. roku, keď sa zasa raz začalo brieždiť na lepšie časy. Veľmi rýchlo sa ukázalo, že lepšie časy nebudú, že vojenská porážka fašizmu ani nový poriadok nevedli k zániku antijudaizmu. Začal som písať knižku: prečo sa to všetko stalo a aký to má význam?

Význam pre židov?

Nie, pre všetkých ľudí. Židov aj nežidov, aj tých, ktorí si myslia, že nežijú s tieňmi minulosti. To je spoločná tradícia. Odvtedy uplynulo polstoročie. Aj keď sa na udalosti tých čias dívame akoby na filmové plátno, najmä mladé generácie, cítim, že minulosť ide za nami ako tieň za telom. Všetci - ak budeme k sebe úprimní - si po skúsenostiach s dvoma prežitými totalitami musíme priznať, že sme prežili na ujmu alebo na úkor kohosi iného. Židia to možno cítia intenzívnejšie, lebo iba dvadsaťtisíc z osemdesiatitisíc vyhlo sa transportom do Poľska a mnohí z nich neskôr padli v Povstaní a po ňom. Totality však postihli asi každého. Tých, čo už nie sú, aj živých. Smrť nemala plán a rozvrh hodín, nevyberala si podľa určeného poriadku. Kto ostal, mal šťastie. Nemusel ho mať.

Jednako o sebe a o osobných vzťahoch píšete relatívne málo. Prečo?

Akiste ste si všimli, že som ich potlačil na minimum, nepovažujem ich za mimoriadne. Rovnaký osud mali státisíce ľudí. Nechcel som napísať také memoáre, ktoré bývajú ohrozené „citovým vzrušením“ autora, lebo autor memoárov bol *pri tom*. Išlo mi zaujato o širšie súvislosti, o ktoré sa usiluje aj história. Historici sú oprávnené skeptickí voči memoárom. Ale mohol by som vymenovať celý rad kníh, niekedy aj od tých istých autorov, ktorí menia svoje „nezaujaté“ stanoviská, lebo medzi udalosť a podanie vstúpil časový odstup, preštudovaná literatúra, legendarizovanie v podobe glorifikácie alebo znižovania významu tej-ktorej udalosti či osobnosti. Toho všetkého som sa chcel vyvarovať. Či sa mi to podarilo - neviem.

Veliteľa nováckeho tábora Mikuláša Polhora opisujete ako rozporuplnú, rozpoltenú osobnosť. Bol to schizofrenik?

Neviem, či možno hovoriť o schizofrénii. Určite však išlo o človeka, ktorý konal tak, ako by konal dva-

ja ľudia. Na jednej strane plnil rozkazy, ktoré dostával v časoch transportov, na druhej, keď sa koncentračný tábor menil na pracovný, podporoval túto myšlienku. Nechcem to prirovnávať k Schindlerovmu zoznamu, lebo podobné prirovnania krivajú, podmienky na Slovensku boli iné. Nie som sudca a vyvaroval som sa toho, aby som nad kýmkoľvek vynášal akýkoľvek otiel. Považoval som si za povinnosť napísať iba to, čo som videl a zažil.

Ako sa z tohto vášho pohľadu javí vtedajší minister vnútra Alexander Mach, s ktorým ste sa po jeho prepustení z väzenia niekoľkokrát stretli?

K prvému stretnutiu došlo, keď sa Mach varí v roku 1968 objavil v Ústave slovenskej literatúry SAV. Prekvapilo ma, že je taký nízky.

Povedali sme si, že v rozhovoroch nepôjde o kriminácie, ale iba o zvedavosť. Viedli sme dlhé rozhovory, ktoré mi kde-ko zazlieval, zjednodušene povedané: všetky strany. Nevzdal som sa svojich a nevyracal som jeho názory. Bolo vidieť, že dlhé roky vo väzení všeličo popremýšľal. Neviem posúdiť, k akému posunu v hodnotení jednotlivých situácií došiel po rozhovoroch so sebou samým. Zdalo sa mi, že značne oslabil ohľady voči sebe, čo, žiaľ, chýba mnohým, ktorých vedomie ostáva zamorené predsudkami, s ktorými vari ani dialóg nie je možný. Mach prijal dialóg. Mnohé svoje zámery však ťažko mohol skorigovať. Ale to je vždy ťažké, keď sa človek zamýšľa nad zmyslom svojho života a má dať do súladu zámery a skutky, aby nedospel k záveru, že žil zbytočne. Pod farchou argumentov nemožno isté fakty nepriznať, ale to sa už týka nás všetkých, ktorí sme viac alebo menej aktívne prežili život v obidvoch totalitách, aj keď nie s rovnakou zodpovednosťou. Na konci života - ale nemuselo by to byť až tak neskoro - mohol by si človek nájsť čas a viesť dialóg so sebou samým, taký dialóg, ktorý je vlastne monológom. Čosi ako modlitba, keď človek hovorí a hovorí a boh iba počúva a mlčí.

Miestom pre dialóg v Machovom prípade bolo väzenie. Chýba ľuďom... väzenie?

Väzenie nie. Ľuďom chýba geto. Aby ste ma rozumeli: dobrovoľné geto. Uzatvorí sa, premení horizontálnu polohu na vertikálnu, z hĺbín duše vzhľadnú až kdesi hore, do nedohľadna. Preverí si v týchto rozhovoroch - ako rímsky cisár Marcus Aurelius - pravdaže, moderným slovníkom: Čo je v mojom vedomí raci-

onálne?, čo iracionálne, čo je motivované osobne, čo objektívne, čo poznám a čo nepoznám. Prosto položiť si otázku: Čo som a aký som? Nechcem kázať ani flagelantstvo, ani mučivé sebaspytovanie. Na to existuje vynikajúci termín: *exercície*.

Prečo sa Marcus Aurelius, ktorý nebol kresťanom, podľa vás s pokorou obrátil k vnútornému dialógu?

Marcus Aurelius bol stoik - bol žiakom takej gréckej školy, ktorá ho naučila vážif si všetky skutky. Hovorili sme o rozpoltenej osobnosti. Je zaujímavé, že tieto rozhovory so sebou samým, ktoré viedol údajne tu, na brehu Dunaja, ako keby boli v rozpore s jeho cisárskymi a vojvodcovskými funkciami. Musel udržať ríšu, a to vojensky. Filozoficky prevládala v jeho myslení skôr skepsa. Antickí myslitelia, vrátane judaistov, vedeli vlastne o človeku všetko. Vedeli, že dobro a zlo je v nich, že nečíta nikde vonku, mimo nich. Vedeli, čo určuje ich činnosť - sláva, kariéra, moc. Vedel to aj Marcus Aurelius, hoci to všetko mal. Preto sú jeho rozhovory príťažlivé a súčasné. Nemôžem zabudnúť na jednu z jeho myšlienok: *Všetci sme boli na jar listím, potom nás spáli mráz a aj toho, kto nás pochoval, pochovajú s láskou a v nenávisti*. Ľudský údel sa ani veľmi nemení. Iba jeho vonkajšie podoby sú iné: „civilizované, kultúrne“. Ak by tempo humanizácie mohlo hoci dýchavične držať krok s tempom technizácie, elektronizácie, digitalizácie a neviem čoho ešte, nebolo by to málo. Človek však so svojím humanizmom nestačí za technikou. Uchováva si svoju psychiku - dušu, ale dostáva do rúk nové, nebezpečné „hračky“.

Asi vás ťažko zaradiť medzi optimistov...?

Som skeptický, ale nie som fatalista. V každom čase sa našli ľudia, ktorí s úžasnou tvrdohlavosťou dokázali ísť za svojou pravdou. Či už išlo o židov alebo nežidov - z heretikov včerajška stávajú sa vierozvestcami zajtrajška. Za obdivuhodnú osobu nášho storočia považujem pápeža Jána Pavla II. V každej krajine, na pôdu ktorej zostúpi, klesne do kolien a pobožká zem. Až sa nám to javí akoby len opakujúci sa rituál. Ak hľadá jednej z najstarších náboženských inštitúcií, ktorá si dala za cieľ službu humanizmu, sklóni sa na biednej africkej pôde k zemi a pobožká ju, mohli by sme vidieť v tomto geste reálnu víziu, že tá zem bude raz rodiť. Možno obilie, možno pomaranče - nevyznám sa v poľnohospodárstve, ale určite by mohla rodiť to, čo voláme humanizmus a nemusela by to byť iba africká

zem, ale hoci aj európska. Ľudí, ktorí tvrdohlavo veria, že je možné usporiadať život na zemi, je raz viac, inokedy menej. Zriedkakedy uspejú. Iba dodatočne po katastrofách sa ich pamiatka spomína ako svetlo. A možno ani nezáleží na tom, či uspejú alebo nie, lebo človek sa nemôže vzdať úsilia na humanizáciu zeme. S rovnakými pocitmi sa mi vracajú spomienky na slovenských ľudí, ktorí s prirodzeným humanizmom zachraňovali prenasledovaných a pomáhali im prežiť aj za cenu straty vlastného života. Nechcem, aby to znelo pateticky, ale bez nich by som chýbal v tomto rozhovore.

Ako by ste v sedemdesiatich piatich rokoch - po rozhovoroch so sebou samým - charakterizovali svoj život?

Niet na ňom nič zvláštne. Ako život vojaka, ktorý dostal z kasárni priepustku, napríklad od piatej hodiny do deviatej, kým nezatrúbia večierku. Žil som odvtedy dovtedy - priepustka z večnosti. Mal som šťastie, že som žil v storočí, ktoré bolo úžasné navzdory všetkému.

Chápete svoju knihu ako výstrahu, ako výzvu...?

Nie. Priznám sa, že som vždy závidel najmä to, ak niekto vyslovil aj moje myšlienky a pocity príliehavejšie ako ja. Ale s mierou schopnosti sa treba asi zmieriť. Koho vyzývať, pred čím vystríhať? Ľudia vedia veľmi dobre sami, že sú si strojmi svojich osudov.

Myslím iba často na spisovateľa E. Wiesela a veľmi dobre rozumiem jeho vete: „Tomu kto prežil, chce sa kričať, ale jeho krik sa mení na šepot.“ Nie hlas býva na vine, ale sluch. Z tohto neradosného poznania pramení skromnejší cieľ: „Prečo píšem? Aby som svojich druhov vyrval zabudnutiu. A pomohol tak mŕtvym premôcť smrť.“

Ak by to nebol urobil, trpel by dvojnásobným pocitom viny. Nezavineným, že prežil, zavineným, že o nich aspoň nešeptal. To som chcel aj ja.

Nič viac a nič menej.

O existenciálnych otázkach uvažovala vždy malá skupina ľudí, ale trpela nimi väčšina

ROZHOVOR PETRA ŠPORERA S JURAJOM ŠPITZEROM

Národná obroda, 3. januára 1995

Čím sa zaoberáte?

Všeličím, hlavne čítaním, času mám už málo a zvedavosť ma ešte neopustila, hoci zameškané už nedobehnem. Hovorí sa, že nádej zomiera posledná, možno, ale mne sa vidí, že ak človek stratí zvedavosť, akoby nežil. Nádej a zvedavosť sú asi blížence, zomierajú odrazu.

Ako sa s nimi žije?

Odpoviem okľukou: páči sa mi myšlienka z pradávnej knihy, že život napíše na tvár človeka trikrát po dvadsať rokov. Ak má šťastie aj na niekoľko rokov navyše, môže rozmýšľať o tých svojich šesťdesiatich. Dožij sa šesťdesiatky bolo kedysi čosi mimoriadne, vraj krásny vek, čiže dosť. Aj teraz je to kritická hranica, aj keď lekárstvo pokročilo a predlžuje vek.

Marcus Aurelius povedal čosi podobné v rozhovoroch so sebou samým, hľadiac pritom na Dunaj alebo Hron. *Vystúpil si na loď, plával si, pristál si pri brehu, zostúp.* Voskovec a Werich spievali pesničku, že každý dopláva k moru, jeden skôr, iný neskoršie.

Stručne povedané, prífahuje ma disciplína, ktorú nazývajú filozofiou dejín, naše storočie obzvlášť, častá mytizácia a demytizácia, zrod a zánik hrdinov priamo pred očami, takpovediac, zatepla.

V rozhovore pre Sme ste povedali, že ľudstvo žije s tieňmi minulosti. Ako v tomto kontexte vnímate vízie novodobých mytológov?

Človek nemôže žiť bez vízií. Inou otázkou je, že sa mu do prirodzených túžob podstrkávajú utópie a ideológie. Ani moja generácia, keď dozrievala, nevyhla sa tejto zámene, i ja v nej. Utópie a ideologické prognózy, nech sa vyslovujú v mene čokoľvek, sú nebezpečné, lebo odporcov posielajú do ohňa a preklínajú ich pamiatku. Vždy bolo beda tomu, kto odmietal modloslužobníctvo v akejkoľvek podobe, kto zapochyboval o vyvolenosti vyvolených vládnúť z milosti božej, z poverenia alebo v mene národa, ľudu, vlasti, strany, triedy. V dejinách nepoznáme takého vládcu, ktorý by bol obnažene povedal: Chcem

vládnuť vo svojom mene a záujme, z vlastnej a nijakej inej vôle.

Ale to už hovoríte o modlách žijúcich, nie?

Je pravdou, že nemusia byť z dreva, z mramoru alebo vzácneho kovu, môžu byť z kostí, mäsa a krvi. Beda tomu, kto pred takou modlou neskloní hlavu. Modloslužobníctvo nemá nič spoločné so službou Bohu, naopak, je s ňou v príkrom rozpore.

Čítal som úvahu, že sa v dejinách postupne realizuje princíp obsiahnutý v modlitbe - V mene otca i syna i ducha svätého - postupne, oddelene. Bola tu vlá-

P. BUNČÁK, J. KUPEC A J. ŠPITZER NA POHREBE D. TATARKU.
FOTO: LUBO STACHO

da prísneho otca, potom mierneho a láskavého syna, a teraz by mala nastúpiť vláda ducha. Znie to skôr duchaplne ako múdro. Ak úvahu chápeme obrazne, symbolicky, potom je oprávnené rovnako obrazne a symbolické povedať, že vízia budúcnosti má právo očakávať vládu otca, syna a ducha spolu v jednom.

Mýtus čísla tri?

Áno mýtus, ale nič magické na ňom nie je. Triáda, kedysi som o tom čosi napísal, je odvodená z prírodného cyklu v stredozemnomorskom kotli, ktorý je kolískou

európskej kultúry - jar, leto, zima. Jeseň sa tu nepociťovala ako osobitné obdobie, samostatné ako u nás na severe. Preto boli tri Moiry, Parky, bohyně pomínelnosti, ktorým podliehali aj bohovia. Aj sudičky sú tri. Človek prirovnával svoj pozemský úděl k prírode a videl fázy svojho života: rozkvitanie, dozrievanie a zánik. Odtiaľ pramení smútok z pomínelnosti, existenciálny alebo kozmický smútok. Človek sa proti nemu bráni vierou, že jeho život má zmysel, chce prežiť svoju smrť v deňoch, v diele, v skutkoch, v umení...

Ostaňme pri Stredozemnom mori. Predsa práve doňho vytekli rieky krvi. A pritom aj židia, aj kresťania, aj moslimovia boli takmer príbuzní. V mene tejto „príbuznosti“ k mono-teistickému princípu vraždili...

Všimli ste si však napríklad taký fakt, že nepriateľstvá v rode alebo v rodine sú odolnejšie a zanovitejšie než medzi cudzími, trvajú dlhšie a ťažko sa rozpúšťajú? Že je to podobné aj so susedmi, keď sa nepriateľstvo dedov prenáša na vnukov a ich vnukov?

Chcete na tomto princípe naznačiť - či ozrejmiť - hoci dôvody vzťahov aj na Slovensku? Podozrievanie židov katolíckymi, katolíkov evanjelikmi, evanjelikov židmi atď?

Ponúknem vám zápis o vzťahu troch náboženstiev v 14. storočí v Španielsku z pera uznávaného analistu Ilna Verga a urobte si o jeho aktuálnosti hoci dnešný obraz. Píše: Žid považuje svoje učenie a náboženstvo za najlepšie a ostatných, čo vyznávajú iné, za nevedomých. Kresťan naopak: nazdáva sa, že žid je živočích v ľudskej podobe a jeho duša dostane sa na najnižšie miesto v podsvetí. Pokiaľ ide o moslima, ten hlása, že podsvetie je plné jedných aj druhých.

Od 14. storočia sa argumentácia, pravdaže, zmenila, ale obsah zostal. Koľko rozvážnej a trpezlivej námahy treba vynaložiť, aby sa súčasný stav anizozity nevystupňoval z teroristickej podoby do neudržateľných katastrofálnych rozmerov, ako sa to už v histórii stalo.

Človek nemôže za výbuch sopky, za zemetrasenie alebo cyklón. Ale môže za výbuch zloby, za uragány vojny, za výbuchy striel ničivejších ako tajfún. Samovražedná ľahostajnosť a strata pamäti mali by sa považovať za dedičný hriech.

Zmenil sa váš názor, že ľudská skúsenosť je neprenosná?

Nie veľmi. Jedna z esejí poľského básnika Milosza má príznačný názov *Nádej*. Hovorí sa v nej, že funkciou pokroku je rúcať a funkciou rúcania pokrok, a že súťaž medzi obidvoma môže sa skončiť víťazstvom rúcania. Na dlhý čas, ale nie naveky. Tu vstupuje do úvah nádej, nie ako vidina alebo ako príznak... ľudstvo je čosi ako praprvek, prahmota, v kabalistickom slovníku čosi ako večné vždy (en sof), lebo si je vedomé, že nie je prírodou, lebo len človek dostal na večnosť poklad - pamäť, čiže dejiny.

To by mal Darwin radosť...

Určite z myšlienky, že príroda má fyzickú a chemickú pamäť, kým človek duchovnú a vie z nej a o nej vydať svedectvo. Veľmi často s odporúčaním pre potomkov. Problémom človeka alebo pravidlom je, že potomkovia sa chcú poučiť predovšetkým na vlastnej skúsenosti. Nespokojní s dejinami predchodcov robia si svoje dejiny a zakladajú si oprávnenie na svoju pamäť.

JURAJ ŠPITZER, MILAN HAMADA

Takže skúsenosť otcov je nanič?

Mne to tak vychádza, že takmer všetky filozofické systémy, prízemné a výškové ideové stavby, ústia do nádeje a viery, odvolávajú sa na pozitívnu časť súťaže medzi rúcaním a pokrokom. Slová majú hlbinnú súvislosť a závislosť vyplývajúcu z pradávnych alebo nanovovznikajúcich významových radov: Dej, dejstvom, nadievať - naplniť obsahom, napríklad jaternice, ale aj dejiny dejinami. S človekom sa všeličo deje, ale aj on sám je dejateľ, dejstvom a nadievať.

S tým súvisí asi zodpovednosť ako následok skúsenosti a pamäti. Nemôžem byť zodpovedný za to, čo robí sadista v trpiacej obsadenej krajine alebo

práve teraz vo väzení, alebo v zajateckom tábore, ale hanbím sa, že ho nazývajú človekom ako mňa, že ide o ten istý druh. Nemám možnosť zrušiť jeho správanie, lebo jeho je moc, a teda aj možnosť páchať násilie, ale pociťujem spoluzodpovednosť za jeho skutky. Mohla by pôsobiť ako sebaregulatív a podnet proti ľahostajnosti.

Pamäť je ťažko prenosná, lebo býva milosrdná k svojmu nositeľovi a neúprosná voči iným. Vyznačuje sa ochotou ospravedlňovať, skrášľovať, dávať zmysel aj takým našim príbehom, skutkom, postojom a myšlienkam, ktoré by bolo možné charakterizovať skôr slovom nezmysel.

Nechcete od pohodlného tvora človeka veľa?

Iste, je aj pohodlný, aj jeho pamäť je ohľaduplná, vytvára optický klam: Nemenil som sa, vždy som bol rovnaký, menili sa okolnosti, taká bola doba, zlákali ma, oklamali, prinútili. Určite je na tom všetkom veľa pravdy, ale vidieť vlastný život kontinuálne ako rovnú čiaru, pretínajúcu chaos okolitého sveta, je blízko k udeleniu si rozhrášenia bez sebaspytovania, bez spätnej väzby, za všetko, čo sa udialo pri výstupe na loď a po spustení kotvy. Aj za kontraband a pirátstvo.

Nemám vôbec na myslí flagelantskú pamäť, lebo nevidím veľký rozdiel medzi savonarolistami a antisavonarolistami. Skúsenosť mi prikazuje báť sa tých aj tých. Mám na myslí pamäť, s akou chodí k spovedi kresťan, ktorý od dialógu so spovedníkom očakáva úľavu, aby pamäť pôsobila ako regulatív a varovný signál, pamäť ako prevencia. Dávno a presnejšie sa napísalo, že pocity viny boli začiatkom a zdrojom kultúry, začiatkom oddelenia sa od prírody ako duch vlastníci poklad pamäti.

Moralizovanie?

To by som nerád. Ale ak skúsenosť a historická pamäť nemajú byť aj moralitou, načo sú? Akiste malo každé storočie sto rokov a len nám sa na konci zdá, že naše uplynulo akosi rýchlejšie, a nie veľmi dôstojne. Asi preto, lebo v žiadnom prv ľudský život nebol taký lacný ako v našom, v žiadnom prv nezanikla svetová ríša sama zo seba a od seba ako podomleté stromy na brehu Dunaja, bez útoku zvonku, ešte nikdy nevzniklo toľko nových štátov. Boli dve svetové vojny, dve diktatúry v starej humanistickej Európe, hrdej na svoju kultúrnu masku, ktorá tak poľahky spadla. Geometrické tempo objavov, lasery, transplantácie, prechádzky vo vesmíre atď. a podobne. Javí sa

mi čudné, že som žil zároveň s Wilhelmom II, Leninom, Churchillom, Machom, Husákom, Dubčekom... s mnohými inými osobnosťami, osobami a postavami, ktoré ani nemožno vymenovať, od Hindenburga po súčasníkov. Zároveň s takými autorami ako Rolland, Freud, T. Mann, Kafka, S. Zweig, Seifert, Krasko, Matuška... a iní až po nové talenty v rozkvet. Chvíľami mám pocit, že ma tu zabudli, že som ako na križovatke generácií, Cháron prievozník, raz tu, raz už na druhom brehu. Tí, čo určovali môj vývin, atmosféru doby, ďaleko aj blízko, tu napríklad v zrušenej kaviarni Dax, určite vysedávajú spolu v kaviarni tam a nadávajú, prečo meškám.

Tú otázku som ešte neformuloval, aj keď o nej stále hovoríme. Môže byť vôbec ľudská skúsenosť aj pri spoľahlivej pamäti prenosná?

Teoretickú odpoveď pozná každý človek. V praktickej rovine sa domnievam, že by to nemusela byť pamäť nahlas. Asi by vtedy bolo naozaj menej zloby medzi ľuďmi a viac pochopenia, lebo človek by v tom druhom hľadal aj seba, veď ide napokon o ten istý druh - homo sapiens.

Ibaže: Práve teraz v tejto chvíli, ako sa trápim s odpoveďami na vaše vyslovené a nevyslovené otázky, počúvam z rozhlasového aparátu, že kdesi v južnom Nemecku rozváľali ďalšie židovské cintery a z pamäti mi vystupuje veta: *Hroby vyvrhnú predkov, potomkov stihne trest*. Také čosi robia iba ľudia, nie nadprirodzené bytosti.

Môžem sa tváriť, že som nič nepočul, že ide o okrajový jav, ktorý netreba dramatizovať, že sa ma nedotýka. Ale nechcem, aby môj a ktorýkoľvek vnuk trpel pocity viny, ako trpíme my, čo sme prežili, lebo každý z nás ľudí tohto storočia v Európe žije na hrobe človeka, ktorý neprežil tu alebo inde. Kdekoľvek. Všetci sme boli terčami a môžeme nimi ešte byť. Nie prozreteľnosť, ale náhoda rozhodla, že teraz môžeme uvažovať o rokoch, ktoré nám život zapísal na tvár, že žijeme roky navyše. Násilná smrť sa nerodí z prozreteľnosti, ale z pozemskej ľudskej zloby. Skaza má vlastný poriadok a hierarchiu.

Na začiatku ste hovorili o nádeji a zvedavosti. Kam ich po týchto slovách zaradiť?

Odpoviem otázkou: Zdevastovali nás obidve diktatúry naozaj tak, že nie sme schopní pokojne, bez podtextov a bočných textov, s príklonom k užitočnej seba-pamäti a použiteľnej skúsenosti odpovedať, čím

boli príťažlivé, a čo viedlo k odpútaniu sa od nich, kedy sa nádej premenila na strach, prečo sme nerozpoznali, že navzdory nepriateľským heslám na zástavách dolu v hĺbkinách vzájomne sa podmieňovali a prelievali neviditeľné spojené nádoby? Alebo: uvedomujeme si, že ani nezbadáme svoj boj proti sebe samým, ako tri náboženstvá rovnakého pôvodu s tou istou tradíciou zrodenu kdesi v hĺbkinách uprostred Stredozemného mora, ktoré je v nás a vošlo do našej kultúry?

Váš nadhľad je síce objektivistický, ale vzdialený všednému dňu a jeho starostiam...?

Súhlasím. O existenciálnych otázkach človeka a ľudstva rozmýšľala v každom čase určitá skupina ľudí, raz početnejšia, inokedy nepatrná. Asi je to neužitočná záľuba, prinášajúca iba nepríjemnosti, lebo vyrušuje. Ale trpí väčšina, podriadení, vydaní na milosť svojich ľudských bratov. Vďaka obrazovej technike, smelým a odvážnym ľuďom slova, správy o nich sa nedajú zatajiť, aj keď poslov so zlou správou (spravodajcov) odjakživa zabíjali. A to už je náš všedný deň.

Buďte prognostikom.

Prešli ste do žartovného tónu. Ak počúvam jedného ekonóma, hovorím si, veď má pravdu. Potom počúvam druhého a hovorím si to isté. Neskôr sa dozviem, že majú opačné nezmieriteľné názory. Nepobadal som to, lebo sa nerozumiem do ekonómie. Chcem veriť, že zodpovední vedia o nej tolko, aby sme mohli túto dobu aspoň znesiteľne prežiť. Ktosi vyslovil nedávno plodnú myšlienku: Situácia je zložitá, ale nie dramatická. To ma upokojuje, lebo taká myšlienka má vždy platnosť.

Nevyhýbate sa odpovedi?

Poznal som rozhodcu, ktorý na otázku, aký bude výsledok futbalového zápasu, vždy pohotovo odpovedal: Súper je neznámy. Uvidíme po prvom polčase. •

NA FOTOGRAFIÁCH JURAJ ŠPITZER S ROBOTNÍČKAMI V 50. ROKOCH

Juraj Špitzer: Milý Fedor

List z roku 1991, uverejnený v OS, 1997

Milý Fedor, rad okolností rozhodol, že Ti predsa len posielam tento list. Možno je to dôležitejšie pre mňa ako pre Teba a verných na Jiráskovej. Tak som si ich nazval. Ako východisko je čímsi osobným.

Tí, čo ma poznajú, nie ich je málo, poznajú, že môj život bol viac verejný než súkromný, aj to, že som v hraničných situáciách (hoci aj na fronte) mal vždy menej strachu než odvahy. Spomínam to len preto, aby sa nepovažovalo za kapituláciu, čo bude nasledovať. Teda: Bol som jedným z organizátorov povstania na Hornej Nitre, bol som vo veliteľskej funkcii v povstaní aj po ňom. Známe je aj to, že som bol dvakrát pozbavený funkcie šéfredaktora *Kultúrneho života* (1958, 1968), že som po vstupe vojsk nepodpisal nikdy nič, že som bol vďačným objektom politického záujmu.

Keď ma roku 1952 vyhadzoval vtedajší ideologický tajomník z funkcie, povedal mi priateľsky: „Vieš ako je to teraz.“ Za vetou sa skrýval očistný proces, v dôsledku ktorého vyhadzovali pod titulom boja proti kozmopolitizmu židov z funkcií, ako prv vyhadzovali tzv. buržoáznych nacionalistov. Nebudem na tomto mieste analyzovať príčiny, dôsledky boli také, že sa do politickej reprezentácie Slovenska dostávali v procese týchto kampaní do čela čoraz pokleslejšie živly, ktoré postupne devastovali duchovný aj materiálny život krajiny. Používala sa pri tom kombinácia vyvolávania davovej psychózy, zastrašovania a metód teroru, pestro uplatňovaná tajnou políciou a inými donucovacími zariadeniami, od korumpovania, udávania až po väzenie.

Ak som v rokoch 1939-1940 vstúpil do strany, nemohol som tušiť, že riadenie spoločnosti môže takto degenerovať, tým menej, že ide o import inde už osvedčený, ktorý našiel v našich domácich pomeroch vďačnú pôdu. Nemohli sme to tušiť, my všetci, ktorí sme videli v komunizme „novú hviezdu ľudstva“ (Vančura). Všetko, čo sme v európskej kultúre považovali za hodnotné, bolo protifašistické a nám sa zdalo prirodzené, že je to zároveň socialistické.

Škvrny na slnku sme nebrali na vedomie, hoci boli viditeľné už dávno. Kde-ko z Európanov na ne upozorňoval už medzi vojnami, napríklad André Gide, z domácich Karel Čapek, Masaryka sme nebrali veľmi na vedomie, lebo bol politik. Intelektuáli prijímali socializmus a tým aj obranu škvŕn na slnku z odporu proti fašizmu, sotva preto, že by si boli preštudovali

Marxov *Kapitál*. Teda skôr mravne, pre ilúziu slobody a slobodnej kultúry.

Nebrali sme na vedomie ani vlastnú skúsenosť. Už v čase vojny bolo dosť varovných signálov. Zažil som sám ľahkomyselné strieľanie ľudí. Bol som blízko, keď popravili starého komunistu, lebo kritizoval za chuligánstvo štáb partizánskej jednotky s argumentmi, že robia hanbu Sovietskemu zväzu a Stalinovi. Bol som pri tom, keď popravili žida ako odstrašujúci príklad pre uvoľnenú disciplínu. Výber nebol náhodný, kto by sa bol zastal žida? Aj vtedy sme sa utešovali a presviedčali, že sú to „vybočenia“, že sú to škvrny na slnku. Nielen tieto drastické príklady mali byť varovaním, aj iné, napríklad vzťahy v armáde, vzťahy s obyvateľstvom, k bývalým zajatcom a pod.

Názorom o škvŕnách na slnku sme vysvetľovali aj všeličo po vojne. Nielen ja, ale aj mnohí iní z mojej generácie museli prejsť poznaním, že „chodia do kostola, v ktorom niet Boha“ (Wiesenthal). Pre škvrny na slnku, inými slovami, pre „vyššiu a nižšiu pravdu“ sa rozišli po vojne spolubojovníci Camus a Sartre. Camus dokazoval, že je len jedna pravda, zatiaľ čo Sartre dokazoval, že v mene vyššej pravdy treba sa zriecť nižšej a nevysslovovať ju. Simone de Beauvoir napísala o tom veľmi poučný román *Mandarini* (preložila Hana Ponická, ja som napísal doslov). Z Novomeského rozprávania viem, že ho Bacílek chodil do väzenia presviedčať, že sa v mene vyššej nadosobnej pravdy treba vzdáť nižšej osobnej. Novomeský to aj urobil, stačí si prečítať jeho sebakritiku na IX. zjazde KSS.

Nechcem na tomto mieste analyzovať príčiny degenerácie socialistického hnutia a riadenia vecí v spoločnosti ani teraz, ani v budúcnosti. Je to príliš zložitá a nad silu jednotlivca.

Chcem sa vrátiť k zmyslu vety: Vieš, ako je to teraz. Viem, zase sa zdvihla vlna antisemitizmu so všetkými príznakmi tej, ktorá sa zdvihla roku 1946, keď sa pouličného pogromu zúčastnili mnohí príslušníci odboja. S príznakmi vlny, ktorá sa v kultúrnejšej podobe zdvihla v päťdesiatych rokoch. Aj to viem, že je nespravodlivé zovšeobecňovať, že sa nesmie podľa tejto „okrajovej“ vlny metódou kolektívnej viny alebo hanby generalizovať a pripisovať ju národným vlastnostiam. Napokon, boli to židia, ktorí sa dosť natrpeli pre obviňovanie z kolektívnej viny, z otravovania studní, z beznárodnosti, zo šírenia alkoholizmu - ho-

ci slovenský národ celkom dobre pije a židovských krčmárov už niet, z túžby po svetovláde a pod. Boli to napokon slovenskí ľudia, ktorí povstali proti fašizmu a ktorí zachraňovali s nasadením života židov, s čím, pravdaže, nemajú nič tí, ktorí sa prítierajú dodatočne k cnostiam národa. To všetko a iné viem. Ale aj to, že racionálna argumentácia vždy zaostáva o konskú hlavu za iracionálnou demagógiou. Redaktora, ktorý napíše, že Talmud je diabolské dielo, by som okamžite vyhodil z redakcie, nie pre jeho antisemitizmus, ale pre nevzdelanosť. Ale ťažko je rozprávať sa s intelektuálom, ktorý si prečíta pamflet adaptovaný na československé pomery podľa Protokolov sionských mudrcov, koncipovaných cárskou ochrankou, a opýta sa ma dôverne, či na snahe židov ovládnuť svet nie je predsa len trochu pravdy, keď sú všade a keď sú v Amerike najbohatší, že ja to predsa musím vedieť, či naozaj aj Gál nie je exponentom svetového židovstva. Možno práve nad tým všetkým mávnuť rukou a povedať si, že je to pochopteľné a prirodzené a vzdychnúť si s nebohým Milanom Šimečkom: Vedel som, že pod ľavou prikrývkou sa skrýva všeličo, čo bolo zmrazené a že je tá prikrývka tenká, ale že je pod ňou toľko, to som nečakal. Aj Havel povedal po 14. marci 1991, že mu bolo na námestí SNP smutno.

Mne nie je smutno, mňa to už nudí. Nudia ma ľudia, ktorí zlou slovenčinou bojujú za slovenčinu, ktorí sa prítierajú k Štúrovi a neprečítali z neho ani riadok, ktorí sú antimarxistami a ešte včera boli vo výbore organizácie strany, ktorí obviňujú kde-koho, že Slováci nemali dejiny a že sa o nich nevie vo svete, hoci by bolo lepšie, keby sa o nich nevedelo ani na Slovensku, že VPN vedú židia, že Havel je slobodný murár (ani nie vyučený ako Roman Kaliský). Nudí ma, keď vidím, ako to stovky vedcov a literátov počujú a neozývajú sa, lebo sa aj oni boja pogromu, ako sa z básnika odkojeného na Jilemnického hrudi stáva katolícky básnik, ako sa z Pavla Čarnogurského stáva bojovník za demokraciu atď., atď. A dost!

Bolo by, pravdaže, nezmyselné osvojiť si demónizovaný obraz. Keď mi plukovníci z ŠTB povedali, že v Prahe majú dôvodné podozrenie, že som dlhodobý izraelský alebo francúzsky špión, odpovedal som, že to predsa ja musím vedieť najlepšie, či som alebo nie som. Zbytočne. Z človeka urobia atrapu a potom miesto neho putuje už len atropa.

K Jiráskovej ma viaže čosi, čo by sa mohlo volať mravná vernosť alebo záväznosť. Najmä teraz, keď je odliv. Mnohých z terajších verných som poznal ako deti, poznal som ich otcov, mnohí vyrastali takrečeno pred mojimi očami alebo v mojej blízkosti v *Kultúr-*

nom živote. Videl som ich „prvé kroky“, učňovské roky, lásky a dezilúzie, nahováram si, že aj ja mám trochu podiel na tom, že sú takí, akí sú, a som presvedčený, že šťastnou zhodou okolností sa tu sformovala duchovná a politická reprezentácia, akú široko-ďaleko v histórii nevidím. Pravdaže sa mi veci zdajú aj literárne nadnesené, pripomínajúce antickú drámu, keď hrdinovia padajú, aby sa mohla myšlienka, ktorú stelesňujú, pozdvihnúť do výšok. Aj Milan Šimečka mi tak veľmi často prichádza na pamäť. Skupina je čoraz menšia, ako najvernejší okolo Leonidasa v Termopylách. História, pravdaže, pozná nielen Termopyly, ale aj zánik triumvirátov, aj históriu od Marata, Dantona cez Robespiera k Bonapartovi. Aj súčasné slovenské analógie. Prepáč, viem že sa literárne fantazировanie neznáša s pragmatizmom.

Viem, že máš rád stručnosť, považuj teda doteraz napísané iba za úvod, východisko.

Dostávam listy, že som temná šedá eminencia, že ako bývalý komunista, kozmopolita a exponent svetového židovstva patrim k svorke Protislovákov na Jiráskovej. Rovnako sa rozširuje o mne, že som šedou eminenciou v pozadí *Kultúrneho života*, Archy, nadácie Charty 77. Prosto kazím fasádu týchto inštitúcií svojou minulosťou a najmä svojou prítomnosťou v nich. Rozhodol som sa vrátiť k stavu, keď budem objektom škandalizácie len ako solitér. Nechcem komplikovať image akéhokoľvek zboru a polemizovať a vysvetľovať už vôbec nie. Nejde ani o kapituláciu, ani o dezerciu, budem rád, keď budem môcť byť užitočný ak starnúca rezerva, ale „bežnej“ politiky sa nechcem a nebudem zúčastňovať. Napokon, nie som osvetový pracovník, aby som svojich odporcov presviedčal, že zem je guľatá a voda mokrá. Nizkosť ich zloby nedosahuje výšku môjho opovrhovania - tak nejako to povedal vari Rodin.

Aj tak si už dávno myslím, že mnohí, hoci aj obrodení bývalí komunisti by radi opustili svoj úprimný úmysel druhýkrát spasiť spoločnosť, prenechať to radšej iným, nezavádzať. Uznávam kontinuitu, ale márna sláva, minulosť je neraz ako väzenská guľa, ktorú väzeň vlečie za sebou, aj keď je už slobodný.

Chcel som ti vlastne stručne oznámiť, že sa zriekam účasti v politickom klube, ale nezriekam sa svojej mravnej záväznosti k verným na Jiráskovej.

Počul som, že odídeš zo svojho postu. Aj bez takého chýru som mnoho o Tvojej situácii rozmýšľal. Poslednú udalosť považujem za víťazstvo toho, čo voláme parlamentná demokracia. Máš na ňom podiel. Ak si sa rozhodol odísť z „víťazného“ postu, nemalo by to byť potichu. Protivníci by to mali pocítiť ako „mravné zaucho“, lebo si to zaslúžia.

Viem, že na tom nezáleží, či na schôdzu prídem, alebo neprídem, napriek tomu považujem za povinnosť vysvetliť svoje dôvody, z ktorých na neposlednom mieste je už aj mojich sedemdesiat rokov a málo času dokončiť nejaké písomnosti (možno zbytočné, ale keď už som sa na to dal).

Iste nájdeš spôsob, ako moju neprítomnosť verným na Jiráskovej vysvetlíš. Ak raz budeš mať čas, rád sa porozprávam o tomto a všeličom inom.

Juraj

Fedor Gál: Milý Juraj

Fiktívna odpoveď z februára 1999

K keď som na jar 1991 dostal od Jura Špitzeru list, ktorým rezignoval na účasť v diskusiách, ktorým sme hovorili „Politický klub“, nevenoval som mu pozornosť. Dostával som vtedy ako predseda Verejnosti proti násiliu iné listy - tento ani neurážal, ani nezraňoval, ani neodkrýval nové fakty či súvislosti. Prešlo osem rokov.

Moja dnešná odpoveď Jurovi Špitzerovi by vyzerala asi takto:

Milý Juro, odišiel som z „víťazného“ postu potichu. Mnoho mojich spojencov si vtedy vydýchlo (slovami Vlada Čečetku: „Vieš, Fedor, ten slovenský antisemitizmus...“). Mravné zaucho sa nekonalo.

Už z detských rokov si pamätám, ako niektorí z mojich rovesníkov a ich rodičov bez zaváhania uhádli, kam patrí. Dlho som si myslel, že to, čím sa odlišujem, je nos. A fakt, že som mal na všetkých papieroch napísané miesto narodenia: koncentračný tábor. A že som nemal otca a starých rodičov a kopec ďalšieho príbuzenstva. Vyvráždili ich v holokauste.

S „tvrdým“ antisemitizmom som sa však naozaj stretol až ako dospelý muž - po roku 1989 v aktívnej politike. Vtedy som tiež začal premýšľať o tom, čo to vlastne znamená byť židom a Slovákom. Dnes môžem povedať, že som na nič zvláštne neprišiel. Som jednoducho súčasne aj žid aj Slováčok a nemusel som preto ani prstom pohnúť.

Bol si na tom rovnako. Len historické kontexty našich životov boli odlišné. Ty si sa stával komunistom v čase nástupu fašizmu. Veril si v „novú hviezdú ľudstva“ a „škrvny na slnku“ si ignoroval. Moja ge-

nerácia prichádzala na svet, keď sa ľudia ako Ty vracali z koncentrákov a boli rozhodnutí urobiť z utópie skutočnosť. Keď vás začali v päťdesiatych rokoch znovu zavierať, začínal som ja chodiť do školy. Koniec šesťdesiatych rokov sme už prežívali spolu - závan slobody trval krátko a vie Boh, že to bol naozaj iba vánok. Ľudí, ako si bol Ty, ešte raz vyhodili z tej istej strany, ľudí, ako som bol ja, nemohli. My sme už utópii neverili.

Naposledy sme sa stretli koncom osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov. Ty už si bol starý muž a ja som vstupoval do stredného veku. Teba už archetypy slovenského antisemitizmu a slovenskej provincionalnosti nudili. Ja som však mal **možnosť voľby**. A rozhodol som sa: Áno, som Slováčok, ale Slovensko k životu nepotrebujem.

Áno, som žid, ale stigmú inakosti na klope nosiť nebudem. Áno, mám rád slobodu, ale nie ako tému sofistikovaných debát, ale ako fakt každodenného života. Lenže ja som bol v tom čase štyridsiatnik a Ty sedemdesiatnik. Viem si predstaviť obrátené garde - Fedora ako muža, ktorý na prahu staroby píše v roku 1991 list „Milý Juraj“ a Juraj ako už mŕtveho Fedorovi v roku 1999 fiktívne odpovedá. „Milý Fedor. Odišiel som z víťazného postu potichu...“. A tiež by si mi mohol vytknúť, v recenzii na Žiakovu knihu Jewropean, že nesiem vinu za to, že som nevidel „škrvny na slnku“.

A naozaj by som ju niesol.

Fedor

Vladimír Petřík: Kolega a priateľ Juraj Špitzer

Písané pre K&K, február 1999

Na jeseň v roku 1954 som nastúpil do Ústavu slovenskej literatúry SAV a rok-dva som sedel v jednej miestnosti s Jurajom Špitzerom. On prišiel do ústavu asi dva roky predou mnou, myslím, priamo z ÚV KSS, odkiaľ „bol odídenny“, keď sa začali procesy z tzv. protištátnym sprisahaneckým centrom (1952). Špitzerov pobyt na ÚV KSS nebol veľmi hrdinskou kapitolou v jeho živote. Aktívne sa zúčastnil kampane proti tzv. buržoáznym nacionalistom, čo u nás znamenalo proti Novomeskému a ďalším davisitom (1951). Keď sme o tom neskôršie debatovali (v roku 1963 Novomeského a ostatných rehabilitovali), mal som pocit, že on sa vtedy už vlastne zachraňoval. Nepriznal to („ja som tomu veril“), ale musel mať pochybnosti a keď Novomeského roku 1955 podmienčne prepustili z väzenia, robil všetko, aby odčinil svoje pôvodné angažovanie sa.

Keďže sa Juraj Špitzer dostal na literárnovedné pracovisko, musel sa zapojiť do vedeckého výskumu. Rezultátom bol obsiahla monografia Peter Jilemnický (1955). Ako všetky práce, ktoré vznikali v prvej polovici päťdesiatych rokov, aj táto bola ideologicky „deformovaná“, pozitívne hodnotenie Jilemnického sa spájalo s ostrou kritikou Novomeského a ďalších. Špitzer však nebol taký nadšený stúpenec socialistického realizmu. Keď sme občas diskutovali o literatúre, priznal sa k svojim dávnyim láskam - Apollinariovi a surrealistom. Zistil som, že „žil“ inou literatúrou (vedel recitovať spamäti veľa avantgardných veršov), než o akej písal, len ju v sebe potláčal. A navyše, verejne ju kritizoval. Roku 1951 na školení začínajúcich autorov, ktorého som sa aj ja zúčastnil, nám prednášal o slovenskej poézii a ako odstrašujúci prípad čítal Žárneho báseň Telo zo zbierky Zvieratník, ktorá patrí k autorovmu nadrealistickému obdobiu. Treba však povedať, že takto „schizofrenicky“ sme sa správali vtedy k literatúre všetci.

J. Špitzer nebol rodený literárny vedec. Nemal nijaký pôžitok z listovania v starých časopisoch či

JURAJ ŠPITZER, KOLÁŽ

archívnych materiáloch. Mne nedával literárne rady, ale rady do života. Keď mohol, utekal z ústavu. Takto dvakrát odišiel v šesťdesiatych rokoch za šéfredaktora Kultúrneho života a raz za tajomníka spisovateľskej organizácie do Prahy. Mal predstavu o tom, ako by mal vyzeráť literárny život a tú chcel presadzovať v novinách. Bol skôr rodeným novinárom. Osobitnou kapitolou v jeho živote je príprava 4. zjazdu čs. spisovateľov r. 1967, ktorý znamenal prvý organizovaný „výbuch“ proti skostnatenému režimu. Špitzer sa snažil veci hasiť, ale aj tak ho brali na zodpovednosť na stranických fórach.

Pokúšal sa aj o prózu (Patrím k vám, 1964, Letná nedela, 1991) a nie so zlým výsledkom, písal filmové scenáre, ale jeho vlastným žánrom bola esej. Eklatantným príkladom sú knihy Nechcel som byť žid (1994) a Svitá, až keď je celkom tma (1996). Prvú písal koncom šesťdesiatych rokov, bola už vysádzaná v špaltoch, no pookupačný režim ju zmietol zo stola. Veľmi sa o tom, že čosi také píše, nešíril. Mne tie špalty ukazoval. Keď som sa ho opýtal, o čom to je, povedal, že vložil do toho vlastnú skúsenosť a vlastný osud. A dodal: budú ma za to biť z oboch strán. Keď som si potom po rokoch knihu prečítal, presvedčil som sa, že sa snažil hovoriť o tragických kapitolách svojho života nezaujate a chcel dať každému, „čo mu patrí“.

Keď začiatkom sedemdesiatych rokov musel odísť z ústavu, stretol som ho niekoľkokrát v Šenkvickej vieche pri pohárikovi vína s D. Tarkom. Obaja už boli vyradení zo slovenskej kultúry a budili dojem osamelých havranov. Špitzer bol však človek kontaktov, kamarátskych stykov, prahol po komunikácii. Keď sa vybral z domu smerom k Dunaju, stretol aj dvadsať známych ľudí, s ktorými sa porozprával. Stal sa z toho akýsi rituál. Toto všetko prestalo, alebo sa aspoň radikálne obmedzilo. Ja som sa s ním stretával tiež len sporadicky. Do svojej knihy Letná nedela (1995) mi však napísal: Milému Vladovi, s ktorým som sa nikdy nerozišiel, ani v časoch zlych. •

20.8.1995

Juraj Špitzer: Milý Pavel

List Pavlovi Lukáčovi z 20. augusta 1995*

Milý Pavel,

nemám doma papier, rozmontoval som starý zošit a teraz ho mám dosť. Navyše je dosť hrubý a pružný, takže mi šetrí stroj, čiže gumeový valec.

Milý Pavel, nemám doma papier, rozmontoval som starý zošit a teraz ho mám dosť. Navyše je dosť hrubý a pružný, takže mi šetrí stroj, čiže gumeový valec.

Napísal si toho toľko, že by sa naša výmena názorov mohla podobať na Goetheho rozhovory s Eckermannom bez namyslenosti, kto z nás je Goethe a kto Eckermann. Keď som raz Alexandrovi Machovi povedal, že sa naše rozhovory podobajú na dialógy Jozefa Flavia so starým Vespasiánom, veľmi sa mu to zapáčilo, lebo sa hneď videl v úlohe cisára Vespasiána, ani v kútiku duše mu neprišlo, že by on mohol byť Flaviom. Často mi v poštovej schránke nechával potom lístok: Bol som v kostole, pomodlil som sa aj za vás.

Mal som pri prvom takom lístku čudný pocit. Nevedel som si dosť dobre uložiť v hlave, že sa za mňa pomodlil človek, ktorý sa vlastne mal postarať, aby som neexistoval. Pravdaže aj naopak by to bolo čudné, aby sa za svojho sudcu modlila obeť. Nemôžem povedať, že mi Machove listky boli nepríjemné, možno pri tom pomodlení za mňa, myslel nielen na mňa. Možno rozmýšľal o politickej epoche, ktorú pomáhal formovať a na svoju účasť v nej.

A to robíme asi všetci, ktorí trpíme narcizmom alebo si pripisujeme väčší význam než sme mali alebo máme. Už spomínaný Goethe povedal vo Faustovi, že človeku sa zdá, že hýbe udalosťami, za-

tiaľ čo udalosti hýbu ním. Aj Štúr hovoril o hýbaní dejín, opatrne nepovedal, kto kým hýbe. Hranica medzi hýbať a hýbať sa je hmlistá, preto je také ťažké nájsť aj hranicu medzi vinou a nevinou, o ktorej píšeš. Navyše takých hmlistých hraníc je veľa, vynárajú sa najmä vtedy, keď sa má človek rozhodnúť. Každé váhanie sa končí alebo zbabelosťou alebo hrdinstvom. Keby to tak nebolo, nemali by sme ani Goetheho drámy, pričom ich autor strávil pokojný a slastný život vo svojom weimarskom sídle, podobnému malému raju, videl som ho. Lebo nezáleží na množstve zážitkov, ale na intenzite s akou sa prežívajú.

Dlho som si myslel, že minulosť stíha prítomnosť, že leží na nej ako temrava, ako mora (Marx) nielen v historickom zmysle, ale aj individuálne. Asi ani to nie je pravda, lebo sú ľudia, ktorí za svoje činy nemajú výčitky svedomia, nehodnotia ich, nerozmýšľajú o nich. Znovu pripomínam víťazný výkrik križiakov po krviprelievani: Boh to chcel, alebo Eichmannov výrok: Vedomie, že som zabil 5 miliónov židov dáva mi možnosť spokojne skočiť do hrobu. Intelektuál trpí a vzrušuje sa za iných, má výčitky svedomia za skutky iných, zapaluje vatry svojej radosti na kopcoch. Vidí a vníma intenzívnejšie, preto je intelektuál, filozof alebo spisovateľ, pacient a lekár zároveň. Preto má aj sklon radiť a utešovať, vystríhať a predvídať, byť nadšený a vzápätí skleslý. Raz je takých ľudí viac, inokedy menej. Ak majú navyše dar reči pekne for-

* Pavol Lukáč: „Tento list mi napísal Juraj Špitzer 20. augusta 1995 do Ebenhausenu pri Mníchove, kde som trávil čas na študijnom pobyte na Inštitúte pre medzinárodnú politiku. Krátko predtým som mu písal - pokiaľ sa pamätám dosť rozhorčený list, ku ktorému ma inšpirovala európska nečinnosť v prípade konfliktu v bývalej Juhoslávii. Na záver som pridal aj zopár svojich tradičných pochybností o zmysle intelektuálnej činnosti, ktoré ma z času na čas - a aj Juraja - kváril. Jeho odpoveď sa síce netýkala len a priamo mojich otázok, ale možno oveľa viac otázok ktoré si kládol Juraj sám. I keď mi rukou na konci lista dopísal: „Radšej sa porozprávame“ a potom ešte : „Nechystám sa zomrieť, hoci väčšinu času trávim čakaním na smrť“ bola realita iná. Pár dní na to mi v liste spomínaný nemecký diplomat Dieter Bricke, predtým generálny konzul SRN v Bratislave a dobrý priateľ Juraja povedal, že „*unser Freund Georg*“ leží v nemocnici. Ten posledný náš rozhovor sa odohrával už tam. Bol krátky, ale ako vždy intenzívny. Ešte mi ukázal z balkóna, kde leží jeho milovaná Gerulata a spomenul, že jeho priateľ Dominik Tatarka ležal presne v tej istej nemocnici, len o poschodie nižšie. A potom už prišla len tá správa.

Obávam sa, že tento list patrí k tým posledným, čo Juraj napísal. Možno preto a pre dôvod, že ho nepísal len ako list jednej konkrétnej osobe, ale skôr ako „memento mori“, má zmysel, aby neostal ležať len v jednej zásuvke.“

mulovať, ľudia si zapamätajú ich výroky a používajú ich ako príslovia alebo porekadlá. Ale keď sa zamyslíš napríklad nad významom vety: Modré nebo nado mnou a mravný zákon vo mne (Kant), zistíš, že ide o nezmysel, lebo nebo nie je modré a už vôbec je nejasné, o aký mravný zákon ide. Rovnako vzácný môže byť výrok: Nebáť sa a nekradnúť!

Tvoj list je dlhý a ja neviem krátko hovoriť, takže budem sa radšej disciplinovať a témy, ktoré si nahodil, včleníme do našich rozhovorov bez konca. Je predsa len iné, keď človeku, s ktorým diskutuješ, môžeš hľadieť do očí. Levinas považuje pohľad tvárou v tvár za základ humanizmu. Tvár iného, to je vlastne aj moja tvár. Rozprávam sa s tebou, ale hľadím do vlastnej tváre. Bez vertikálneho rozmeru niet horizontálneho, aj prvá filozofia bola etika - tak Levinas, ktorého citujem vo svojej ostatnej esej.

Nepomôžeš si: Prežívaš nejakú historickú udalosť a vnímaš ju ako vlastný zážitok, potom príde odstup a rôzne hodnotenie a tvoja skúsenosť sa rozkolíše a zneistie, ostane vyslovene subjektívna, potom sa o udalosti začne hovoriť neutrálnym jazykom vedy, a tragédie sa začnú meniť na čísla a štatistiky, dráma sa rozplynie a ostane iba historický materiál, zo živého Hodžu stane sa atrapa, neživá figúrka, ktorá v rôznych podobách putuje z jedného vedeckého diela do druhého bez obhajcu.

JURAJ ŠPITZER, KOLÁŽ

Ani straty nikomu nechýbajú, nikdy nechýbali, úmrtie alebo zánik istej osobnosti sprevádza vždy aj istá dávka radosti (hoci potlačenej), lebo sa uvoľnilo miesto, na ktoré kdesi v kútiku duše možno ašpirovať. Ešte menej chýbajú množstvá, ak si pomyslíš, že od začiatku storočia zomrelo nezmyselne, čiže bolo zabitých okolo 140 miliónov ľudí a že nikomu nechýbajú, naopak ešte by skomplikovali demografickú explóziu, že bieli roznášači európskej kultúry zabili od vstupu prvého bieleho na americkú zem 70 miliónov domáceho obyvateľstva; človek sa musí s uznaním skloniť pred schopnosťami Európanov. Tieto čísla som si nevymyslel, odpísal som si ich z akejsi štatistiky. Aj keby išlo iba o polovičné, bolo by to dosť. No nie?

Osobné sa prelína s historickým a naopak. Zdá sa, že v tomto konštatovaní skrýva sa metodická poučka o človeku v dejinách a o dejinách v človeku. Ide o slovesný zvrät, o akom sa už nepochybuje, tak sa zabehal. Isteže ide o paralelný proces veľkých a malých dejín (Šimečka), vonkajších a vnútorných, ale všimni si, ako svojoľne sa narába so vzdialenosťou medzi nimi. Už Anatole France napísal, že francúzsky cukrár v Paríži ani nezbadal, že 14. júla 1789 vstúpil do novej historickej epochy, zatiaľ čo sa nová historická epocha vyhlasovala vždy pri zmene panovníka, dynastie alebo vlády. Ktorá udalosť nie je historická? A občan, alebo dav? Ten istý dav zrúti Bastillu, ktorý je ochotný robiť pogromy. Hosana a ukrižuj ho! Ani národ nie je ako nevinná panna, ktorú zvädzajú smilníci (zo všetkých strán). Nútili ju tancovať, ale aj sa jej chcelo.

To, čo tu táram, svedčí iba o tom, že rozmanitá ľudská aktivita je zakosilená do jedného uzla - pekne povedané gordického, nepekne akoby do kĺbka zmiji, keď sa na jar pária na teplom slnku. Videl som to: niekoľko desiatok sa ich pozapletá do kĺbka ako malý futbal. Koľko koncentrovaného jedu, ktorý sa potom rozide na všetky štyri strany sveta...

Atď. atď. atď. ... bez konca.

Preventívna diplomacia. Človeka ohrozuje množstvo chorôb. Ktorej predchádzať, v ktorej časti tela alebo svetadielu? Môj brat preventívne užíval na vlasy brezovú vodu a všetky vlasy mu vypadali. Podľa jeho príkladu som preventívne užíval brezovú vodu i ja. Mne nejaké vlasy ostali. Vďaka brezovej vode? Neboli by mi ostali aj bez nej? Nepíš, ak nemáš chuť. Radšej sa porozprávame. Nechystám sa zomrieť, hoci väčšiu časť trávim čakaním na smrť. Zdá sa mi, že som tu už dlho navyše. Telefonoval mi Bricke, pondelok má prísť do Bratislavy. Mnohokrát Ťa srdečne pozdravujem a želám veľa zvedavosti a kacirstva. *Juraj*

Zuzana Szatmáry

Privčas a neskoro (O OTCOVI, O MNE A O VŠELIČOM)

Romboid 1/1996, Aspekt 2-3/1995

Sestrička Princová ma stiahla na cigaretu. „Otecko nech doinhaluje, môj zlatý, robí mu to dobre.“ V kumbálku fajčí maďarská upratovačka, teraz sa nemusím hanbiť, že neviem po maďarsky, je hluchonemá. „Posedte zatiaľ so mnou, čakáme políciu, predvčerom nám doviezli pacienta a dnes ráno ho našli pod balkónmi, vyskočil, zapečatili sme skrinku a tú ťažkú pani, viete, prezliekame, prebalujeme...“ Dvaja policajti dupú po chodbe, mihne sa mniška a od výťahu prichádza manželka vyskočeného s plnou ťaškou, cestuje zďaleka, nesie poživeň, bielizeň.

Otec sedí so mnou na chodbe, biele vlasy mu začali kučeraviť, ako keď bol mladý, stráca rímsky vojenský strih. Prezrádzam mu dôvod nezvyčajného ruchu, hovorí: „Tu sedíme, a či takto sedí v Kanade môj brat, kam ho dali, on asi nevie tak ako ja, že niekde sedí, na chodbe. A mal by byť inde.“

Výťahujem fľaštičku zeleného nakladaného korenia, lebo vraj jedlo tu nemá chuť. Vždy mu chutilo hocičo, mama sa koľkokrát sťažovala, že neostalo na nedeľu.

„Sprav mi radosť, zjedz dačo, mám narodeniny,“ vravím.

„No vidíš, máš narodeniny,“ spustí pravý kútik ako opálený klaun a potľapká ma po ruke.

Vpredu, pri sesterskej izbe zanariekala pani vyskočeného, prebehli mnišky, od výťahu prichádza mladý františkán a s miernym úsmevom vstupuje na tristošestku.

„Sú ohromní, títo chlapci, nevtieraví, robia ohromnú prácu a tento anjeliť tiež.“ Okoloidúca sestra ho letmo pohladila po tvári. Kdesi plačú, je mi teplo. „Povedz Lacimu Szigetimu, že poprečítujem, koláže si videla, ako vyšli, darmo, technika.“

„...z teba urobila vlastného ilustrátora.“

„Pozri inžiniera, má bajpas, ale nedá sa, to je chlap, len sa dobre pozri.“

Držím ho za zápästie, cez krížom pootvárané balkóny všuchotalo októbrové lístie, sladký pach z izieb sa mieša so slnečným malokarpatským vetrom.

„Kde len ten Tibo bude?“ pýta sa znova na staršieho brata.

Na prvej a poslednej návšteve u otcovho bratra v Kanade som so škodoradostným zadostučiniením sledovala, ako sa otec, od môjho narodenia najväč-

šia, najposlednejšia, najneznesiteľnejšia, často nezmyselná a samoučelná autorita, musel podrobiť Tibovi, otec bol zrazu ten mladší, nemal posledné slovo, dokonca nielenže musel stíchnuť, keď Tibo povedal, ale aj jesť mohol len vtedy, keď starší brat naservíroval a uznal za vhodné začať. Otec so mnou uzatváral tiché súrodenecké spojenectvo voči strýkovi, ktorý začínal strácať pamäť a súvislosti, zaspával, alebo odišiel na celý deň a zamkol nás aj s návštevou z Ottawy.

Tibo mal iný osud, prešiel niekoľkými koncentrákmi, po oslobodení Osvienčimu tlmočil Američanom, usadil sa v severných Čechách a obchodoval s bižutériou. Po sovietskej okupácii ostal v Kanade aj s rodinou a sem-tam odkázal, že nepíše preto, aby nám nepoškodil. Zachránil kresby priateľa-umelca z koncentráku a počas tejto poslednej návštevy otec od neho drankal informácie a komentáre pod obrázky, zapisoval ich, trpezlivo počúval odbočovania, nechal sa komandovať a ja som sa na terase smiala. „Aspoň niekoho musíš poslúchať, dedo, to je môj najväčší kanadský zážitok.“ Kniha vyšla minulý rok v Bratislave a Tibo sa stratil, listy sa vrátili, „adresát neznámy“, druhá, francúzska manželka ho vraj kdesi umiestnila.

Keď som z univerzitnej stáže chodila cez víkend za nimi, fajčievali sme s otcom na terase vysoko nad Montrealom a to boli zriedkavé chvíle, keď si niektoré veci nechal odo mňa vysvetliť, napríklad, čo je to kontinuita štátnej správy a funkcia štátnych tajomníkov, väčšinový volebný systém, novinový manažment, pričom bol na jednej strane unudený z brata a pritom dychtivý niečo nové vedieť a súčasne vravel: „Toto už nie je pre mňa, však ja som počul samé prvé rádio v Krupine.“ Hovorili sme o nacionalizme, židovskom zúfalstve, vine a zodpovednosti, o presahu cez technológiu, o mravnosti a zase o zúfalstve z de-

JURAJ A TIBOR
ŠPITZEROVCI, 1924

jin. Ďaleko pod nás sme hľadeli na križovatku, vtedy povedal: „Nemohlo by to byť ako tamtá križovatka, sledujem ju denne, každý disciplinovane počká a spolupracuje podľa pravidiel a svetiel, lebo je to v jeho záujme, v záujme prežitia, aj ak sú dvaja, traja vedľa seba, fungujú.“ Ja som vrela: „Nebude to tvoja stará komunistická predstava, že treba len nájsť pravidlá a ľudí presvedčiť a napasovať ich do toho a pôjde to?“ A on: „Čo blbneš, ja len pozerám, ako im to funguje a ani raz som nepočul zatrubiť.“

Otec rozohral pred bratovými známymi všetok svoj šarm, francúzštinu, španielčinu, vyzískané príbuzenstvo sa do neho zalúbilo, hlavne všetky ženské, ktoré otrávené z vybojovaného nedostatku sexuálneho harassmentu si šťastné nechávali bozkávať ruky, očarovať sa historkami a prešporsko-intelektuálno-špitzerovskou galantnosťou.

Tibo s mnohými ľuďmi nás vypevádzal na letisko a keď sme už k sebe nemohli, ukázali sme si prstami vecičku a vtom sa rozplakal otec aj jeho brat, a toto bola ich druhá a posledná rozlúčka po tridsiatich rokoch. U mňa vo veľkej izbe visia nad sebou dva obrázky, päťročný Ďurko v námorníckom obleku stojí vedľa desaťročného Tibu vo fotoateliéri pána Mareša v Krupine. Tibo má tiež námornícke šaty, sedí na bielej lavici a na kolenách drží veľkú obrázkovú knihu. Vážnymi a smutnými tváričkami hľadia na pozorovateľa. Pod obrázkom visí fotografia otca, ktorú sme použili na obálku jeho knihy Nechcel som byť žid. Medzi týmito portrétmi je sedemdesiat rokov, niekde v nich som aj ja.

„Kde je asi Tibo, na akej chodbe sedí, či tak ako ja?“ pýta sa otec a ja mu zvieram zápästie, aj keď už nedôverujem mágii dotykov ani mágii slov. Napriek tomu podvedome prenášam do neho svoje chcenie, aj keď cítim, že ho viac vzrušuje, že inžinier s bajpasom, má ohromný joggingový úbor prijateľnej ceny.

„Skúsím tam napísať, Samko Abrahám ide zase do Montrealu, aj on skúsi,“ hovorím a otec ma pohľadza po ruke: „Dobre, žabček, choď, bude tma,“ a nad červeným tričkom má hnedú tvár klauna s bielymi kučierkami a židovské smútky v očiach majú ten kradmý postranný pohľad, kamsi bokom, k únikovému východu.

Kvôli reštitúciám som musela na Horehroní vzbaviť tridsaťdva úmrtných listov pre tých členov jeho rodiny, ktorých vyviezli a zabili. Nechcel papiere nikdy vidieť. Z reštitúcií aj tak nie je nič.

„Dcéra moja, nevieš, že keď Špitzerovci začnú stavať hajzle, ľudia prestanú...“ povedal.

Rovno zo Slavkova som mu doniesla jeho cenu Egona Ervina Kischu, vkladnú knižku a bustu, malú a ťažkú, s cigaretou v bronzových ústach. V televíznej hosťovskej kucici nemocnice sedí plno ľudí, vydavateľ Laco Szigeti, maďarskí priatelia, mladí autori, literárni vedci.

„A čo, nemáte robotu?“ zavrčala som odporne, je mi ho ľúto, viem, že si neodpustí svoje impresívne herecké vystúpenia, hlavne keď sú tam aj dve dievčatá. Hneď sa pobrali, jeden cez druhého. Prekvapilo ma, že vôbec nenamieta, uvoľnil sa, zmenšil, ideme na balkón. Obzerá si bustu.

„Poznali sme sa, vezmi ho domov, mame.“

„Kým budeš tu, dám ju k nám, má presne váhu druhej činky, mám len jednu, potom prídeš, popijeme kávu a spolu ju odnesieme.“

Rozprávam, ako som cenu preberala na starom zámku v Slavkove na Morave na stretnutí českých a slovenských autorov literatúry faktu, ako ma predstavili ako pani Santamáriu a Ivana Kamenca, hlavného prednášateľa k jeho knižke ako pána Kostelca a o tom, že vekový priemer bol sedemdesiat rokov a ako mi vrelí niektorí jeho kamaráti, že som vyrástla.

„Dobre ja viem, kedy mám ochorieť, len z vodovodu tu ide stále teplá voda. Daj to do ruksaku, vieš, hľadím z tohto balkóna, dá sa dovidieť aj ďalej, než sa zdá, keby si to dokázala, chcel by som, aby sme mali dom. Pri Bratislave, bol by tam trávnik, sadol by som si von a ty by si mohla niečo zasadiť. Žabček, keď vyjdem, nebudem sa už rozprávať s hockým o hocčom.“

Babie leto pohľadza biskupickú nemocnicu, zelenkavé nebo lilavie.

„Tvojmu vnukovi som kúpila v Slavkove za teba košeľu, aha, je o polovicu lacnejšia.“

„Mala si aj päť, Mišo je dobrý chlap. Mama stále vrela, že mám zhodiť, no povedz, a teraz by som z čoho zhadzoval. A načo si mi sem nosila rohožku pod nohy na balkón, nosia mi filozofické traktáty a ty rohožku, mám bláznivú dcéru.“

Prvý raz nejde so mnou k výtahu, zase som sa, tentokrát s priateľkou Darinou, ktorá ma luxusným autom dopravila do Slavkova aj Biskupíc, odviezla do suterénu. Dýchanie sa mi zhmotňuje do akéhosi štiplavého pudingu za hrudnou kosťou, je tma.

Doniesla som mu Agentu bez mena. Vzala som si ná Šafárikovom námestí taxík, aby som za ním neprišla unavená a zhustená z autobusu. Až večer čakám dlho pred nemocnicou, schladzuje sa, vychádzajú sestričky s taškami, mladí, čo idú do mesta za zábavou, návštevníci. Hľadím na vyhriaty mača-

JURAJ ŠPITZER S DCÉROU ZUZANOU SZATMÁRY V KAVIARNI LÝCEUM, 1994. FOTO: RACHEL TRITT

cí chrbát cesty, ktorou sme s mamou prišli a na ktorej si s mamou potvrdili, že si ostali.

„Zmenil som sa geneticky. Nechcem už čítať nič. A predstav si, genetická zmena je riadna, už sa mi nechce rozprávať, vykladať, presviedčať, radšej počúvam, keď vravia iní.“

„Škoda, že sa tá genetická zmena neudiala aspoň pred dvadsiatimi rokmi,“ smejem sa.

„Nenadrapuj sa. Mala by si si vybaviť zbrojný pas, nechcem mať strach o teba, porozmýšľaj, aha, starý pán,“ nazrie cez sieťové dvere do izby, „pozri, sám a sám, vstane, nedá sa obslúžiť, aj pol hodiny mu to trvá, každý deň má sväté prijímanie.“

Kladiem mu dlaň na ruku na zábradlí balkóna, odťahuje sa, verí, že má tuberkulózu.

„Kašli na to,“ hovorím, kdesi za stromami sa rozžihajú svetlá, šuchoce usychajúce lístie.

„Chcem urobiť dlhý dialóg s Romanom Kaliským, musíme to spraviť, my sme tí dvaja, čo sme s dobrým úmyslom vždy všetko posrali, toto musím urobiť.“

„Len čo bude s tebou, nikdy som nevedel, čo to je postarať sa, zabezpečiť...“ Nosia večeru.

„Čo som ti nie dosť vydarená? Peniaze kazia charakter, nie?“

„Chod, žabec.“ Prihovára sa inžinierovi, posúva pohár na stolíku, napráva paplón, ktorý sa mu veľmi pozdáva a chcel by mať raz taký doma.

„Mám takú vážnu vec, keby dačo, chcem byť pochovaný na židovskom cintoríne, vedľa Freda Wetzlera, on ušiel z Osvienčimu a dokázal vyniesť správu a hádam aj ja som niečo dokázal, to by som rád, keby dačo, tak tam,“ hanbí sa dramaticky.

„Dobre,“ hovorím, „píšem si zoznam, minulý týždeň si mi povedal, že ako vodák chceš byť rozsypaný do Dunaja a že mám vybaviť povolenie od hygienika a predtým“...

„Fakt, máš to spísané? No toto.“

„Čoby spísané, mám to v hlave.“

Oranž, lila a sladký zánik, za gynekologickým pavilónom sa zajaká pes, zamierajúce alebo presvetľujú stopy lietadiel, akoby anjeli unikali z mesta. Žiaľ mi zaplavil obe srdcové komory. Anjelské stopy sa mu odrážajú v očiach.

„Som rád, že som stihol napísať správu o svojich, ohromne som rád, že to vyšlo, teraz by som mal...“

„...napísať o Slovákoch, uhádla som, alebo tipujem zle? A volať sa to bude *Chcel som byť Slovákom?*“

„Chcel, alebo nechcel, ešte toto chcem napísať. A ešte ten rozhovor s Kaliským. Nosia večeru, choď im povedať, že nechcem. Odtiaľto ti je všetko akési inakšie...“

V parku rozsvietili neónové lampy, naproti na balkóne si ktosi potiahol z cigarety.

„Fajčia tajne, vedia, že nesmú, ale fajčia. Keď pôjdeš do lodenice, povedz vodákovi, že boli ku mne najslušnejší z najslušnejších. Boli a nemuseli. Preto.“

V piatok večer mi mama hlásila, že bol fajn, veselý a vtipný, veľa sa nasmiali.

V sobotu som sa obliekla kompletne do béžového. Zastavila som sa v izbe sestier, jedna tučná, zduťtá, druhá nijaká. Opýtala som sa, ako je s otcom a či niečo netreba, zduťtá povedala, čo by ste chceli v jeho stave, hoci nám nikto nepovedal, že má rakovinu, ani aká je prognóza.

Nevládal sa nadvihnúť, mal horúcu tvár a ruky.

„Dnes som sa neosprchoval,“ povedal hanblivo. „To nemôžem dopustiť, nebud' dlho, zle sa ti tu sedí, aj mňa bolí chrbát,“ zavrel oči a znovu otvoril, len na silu.

„Zavolám Milana Šimečku, pomôže ti, povedal, že môžeme kedykoľvek, vieš, že bol lapiduch,“ otočila som ho a masírovala som mu chrbát.

„Nie, nie, musím to dokázať,“ pohladil paplón. „Toto sú ohromné paplóny, necítim ho.“

Naliala som mu ríbezľový džús, posledné tri dni chcel iba studené. Všetko, za čo sme sa celý život hádali, za čo ma vyhadzoval z domu, alebo sme sa nerozprávali dni a mesiace, odišlo. Zdalo sa mi, že je mojím dieťaťom, a tak som všetko posledné dni aj robila. Bol vždy tým, ku komu som sa vzťahovala, s kým som sa pomeriavala, výzvou, provokáciou, bol mojím

smútkom, lebo nevedel byť otcom ako ostatní. Len rozumom som chápala jeho konštrukcie, snahu a systém čohokoľvek, snahu o pochopenie zla a jeho ohmatávanie, túžbu, „aby bolo dobre“, židovský pocit viny za prežitie, stratu schopnosti ľúbiť prirodzene bez krutých podtónov a ďalších pocitov viny... Všetko bolo preč a ja som v to popoludnie, výnimočne celá v svetlom, chcela iba, aby ho nebolel chrbát a aby sa napil studenej šťavy. Prebral sa a povedal:

„Nebol som dobrý otec, však?“

„Si špica,“ povedala som.

„Si lepšia ako všetci chlapi okolo teba, si tvrdšia a ostala si ženou. Dávaj pozor na mamu, mama je Chaplin a verí v mágiu slov.“

Unikal a vracal sa, sem-tam niečo povedal, raz o ceste na Mallorcu s mamou, nikdy spolu nikde neboli. Raz sa prebral, keď susedovi, starému pánovi, prišiel mladý františkán udeliť sviatosť. Milo sa pozdravili a mních sa pristavil

„Chcete sa pozhovárať?“

„Ja som žid,“ povedal otec. Františkán podišiel celkom blízko a povedal: „Dovolíte, mohol by som vám podať ruku, bude to pre mňa veľká česť.“ „Aj pre mňa,“ povedal.

„Choď, aby som sa nebál,“ povedal. „O teba.“

Noc pred smrťou vstal a pozeral do tmy cez balkónové dvere. Ráno sa osprchoval.

V pondelok večer som doma, v samote, prvý a posledný raz šialene plakala a rozhodla som sa, že ho vezmem domov. V ten istý večer o ôsmej zomrel. O tom, že mal rakovinu pľúc, sme sa s mamou dozvedeli až z dokumentov, ktoré jej odovzdali. Jeho smrť nám oznámili telegramom na druhý deň o pol deviatej ráno. Telegram strčili pod dvere. •

